

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії модерної доби та новітнього часу

До захисту допущено

Кафедрою модерної доби та новітнього часу, протокол № 6 від 3.06.2026 р.

В.о. завідувача кафедри _____ Юрій ВОЛОСНИК

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого бакалаврського рівня вищої освіти

Мацько Анастасії Вікторівни

«Кампанія за права харіджан 1932–1933 рр. та її місце в історії далітського руху в Індії»

Спеціальність 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач

____Мацько А. В.____

Науковий керівник

____Тумаков О. І.____

Анотація

У даній дипломній роботі досліджується кампанія за права харіджан 1932–1933 років та її місце в історії далітського руху в Індії. Метою роботи є аналіз соціально-політичних передумов виникнення кампанії, особливостей її перебігу та визначення її місця в еволюції далітського руху. Об'єктом є еволюція суспільно-політичних рухів 1930-х років в колоніальній Індії. Предметом роботи є далітський рух та кампанія харіджан 1932-1933 рр., її соціально-політичні передумови, перебіг, політичні наслідки та значення для подальшої трансформації руху. Методологічна основа дослідження базується на синтезі історичного, постколоніального та політологічного підходів. У дослідженні виникла необхідність залучення як загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів, що безпосередньо було пов'язано з реалізацією поставлених у дослідженні завдань. Крім того, була проведена спроба використання елементів фреймінгового підходу, теорії ресурсної мобілізації та концепції політичних можливостей.

Дослідження демонструє, що в межах кампанії виникла нова політична мова, яка репрезентувала ідеї соціальної рівності через призму прав і гарантій. Проте було встановлено, що соціальні наслідки залишилися неоднозначними, оскільки дискримінаційні практики продовжували зберігатися. Наукова новизна роботи полягає у використанні фреймінгового підходу для аналізу політичних наративів, розгляді кампанії як інституційно організованого руху, а також визначенні її ролі у процесі еволюції далітського руху. Зроблено висновок, що кампанія 1932–1933 років стала важливим етапом у становленні політичної суб'єктності далітів та справила суттєвий вплив на подальший розвиток соціально-політичних процесів в Індії.

Ключові слова: харіджани, далітський рух, Пуна Пакт, колоніальна Індія, соціальна нерівність, недоторкані, дискримінація, політичне представництво, кастова система, М. К. Ганді, Б. Р. Амбедкар, антиколоніальний рух.

Abstract

This thesis examines the Harijan rights campaign of 1932–1933 and its place in the history of the Dalit movement in India. The aim of the thesis is to analyse the socio-political preconditions for the emergence of the campaign, the characteristics of its course, and to determine its place in the evolution of the Dalit movement. The object of study is the evolution of socio-political movements in the 1930s in colonial India. The subject of the thesis is the Dalit movement and the Harijan campaign of 1932–1933, its socio-political preconditions, course, political consequences, and significance for the movement's subsequent transformation. The methodological basis of the study is founded on a synthesis of historical, postcolonial and political science approaches. The study required the use of both general scientific and specific historical methods, which was directly linked to the achievement of the research objectives. Furthermore, an attempt was made to utilise elements of the framing approach, resource mobilisation theory and the concept of political opportunities.

The study demonstrates that a new political discourse emerged within the campaign, one that presented ideas of social equality through the prism of rights and guarantees. However, it was found that the social consequences remained mixed, as discriminatory practices persisted. The academic novelty of this work lies in the use of a framing approach to analyse political narratives, the examination of the campaign as an institutionally organised movement, and the identification of its role in the evolution of the Dalit movement. It is concluded that the 1932–1933 campaign marked an important stage in the formation of Dalit political agency and had a significant impact on the further development of socio-political processes in India.

Keywords: Harijans, Dalit movement, Pune Pact, colonial India, social inequality, untouchables, discrimination, political representation, caste system, M. K. Gandhi, B. R. Ambedkar, anti-colonial movement.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ КАМПАНІЇ 1932-1933 РР.	19
1.1. Соціальне та економічне становище «недоторканих» (харіджан) у колоніальній Індії на початку ХХ ст.	19
1.2. Формування раннього далітського руху та ролі його лідерів.	30
2 РОЗДІЛ. ПЕРЕБІГ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАМПАНІЇ ЗА ПРАВА ХАРІДЖАН.	37
2.1. Пуна Пакт 1932 року: причини, зміст і політичні наслідки.	37
2.2. Розвиток і трансформація кампанії в 1933 році.....	50
РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ КАМПАНІЇ 1932-1933 РР. ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ДАЛІТСЬКОГО РУХУ.	62
3.1. Політичні та соціальні результати кампанії для становища харіджан.	62
3.2. Кампанія 1932–1933 років у колективній пам’яті та подальшому розвитку далітського руху.	71
ВИСНОВКИ	82
Список джерел та літератури.....	85

ВСТУП

Обґрунтування актуальності теми:

Проблеми соціальної нерівності, дискримінації та доступу до політичного представництва є одними з ключових викликів індійського суспільства як у колоніальний період, так і на сьогоднішній день. У цьому контексті кампанія за права харіджан 1932–1933 років постає одним з ключових етапів антиколоніального руху та трансформації соціальної політики Британської Індії, що підкреслює важливість її окремого вивчення.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення процесів політичної мобілізації соціально маргіналізованих груп у колоніальних суспільствах. Зокрема, йдеться про кампанію за права харіджан 1932–1933 років в Індії, яка в історіографії представлена фрагментарно. Зазначений період позначився загостренням дискусій щодо політичного представництва «недоторканих», реформування виборчої системи та визначення їхнього місця в структурі індійського суспільства. Події, пов'язані з проголошенням Communal Award та укладенням Пуна Пакту 1932 року, стали важливим етапом у трансформації далітського руху з соціального протесту в організований політичний рух із чітко сформульованими вимогами.

Дослідження цієї кампанії є важливим також у ширшому контексті аналізу колоніальної політики Британської Індії та її впливу на соціальну стратифікацію. Політичні рішення британської адміністрації, взаємодія між індійськими національними лідерами та представниками далітських спільнот, а також ідеологічна полеміка навколо шляхів подолання кастової дискримінації суттєво вплинули на подальшу еволюцію далітського руху у XX столітті. Комплексне вивчення перебігу та наслідків кампанії 1932–1933 рр. дозволяє глибше зрозуміти механізми формування політичної суб'єктності далітів та визначити місце цієї події в історії соціально-політичних трансформацій Індії.

Крім того, актуальність теми підсилюється тим, що колоніальні адміністратори формували своє розуміння індійського суспільства і кастової системи переважно на основі релігійних текстів, що не відображали реальних соціальних практик. Як наслідок, вони не могли правильно пояснити проблему недоторканості, що власне, призводило до хибних адміністративних рішень, перекручень під час переписів населення та суперечливих політичних реформ.

Сучасна ж історіографія не розглядає виключно кампанію 1932–1933 років як самостійний об'єкт дослідження, проте зачіпає її у контексті взаємодії та ідейного протистояння М. К. Ганді та Б. Р. Амбедкара, чия полеміка вплинула на подальшу еволюцію далітського руху та формування уявлень про соціальну справедливість в Індії. Саме тому звернення до теми є актуальним завданням, яке відповідає потребі визначити місце кампанії за права харіджан у формуванні соціально-політичних процесів в Індії 1930-х років.

Об'єкт та предмет дослідження:

Об'єкт: Еволюція суспільно-політичних рухів 1930-х років в колоніальній Індії.

Предмет: Далітський рух та компанія харіджан 1932-1933рр., її соціально-політичні передумови, перебіг, політичні наслідки та значення для подальшої трансформації далітського руху.

Хронологічні межі дослідження:

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку кампанії за права харіджан у 1932 році до її фактичного згортання в 1933 році.

Територіальні межі дослідження:

Територіальною межею є кордони Британської Індії в межах її адміністративного підпорядкування у 1930-х роках.

Історіографічний огляд літератури:

Історіографічна база даної дипломної роботи представлена насамперед працями західних та індійських дослідників. Класичні роботи середини XX століття заклали підґрунтя для розуміння соціальної структури індійського суспільства та механізмів функціонування кастової стратифікації. Одним із

перших системних досліджень стала робота Дж. Г. Гаттона, у якій касту розглянуто як історично сформований соціальний інститут із чіткою регулятивною та релігійною основою¹. Автор акцентував увагу на функціональному аспекті кастової організації, підкреслюючи її роль у підтриманні соціального порядку.

Подальший розвиток соціологічного підходу пов'язаний із працями М. Н. Шрініваса, який запропонував концепцію «санскритизації» та досліджував динаміку соціальної мобільності в межах кастової системи². У його роботах каста постає не як статична структура, а як соціальний механізм, що трансформується під впливом модернізаційних процесів. Цю ж проблематику у ширшому історичному контексті аналізує С. Бейлі, простежуючи еволюцію кастових відносин від XVIII століття до сучасності та наголошуючи на взаємодії колоніальної адміністрації з традиційними соціальними інститутами³.

Суттєвий внесок у переосмислення природи касту зробив Н. Б. Діркс, який розглядає її не лише як традиційну соціальну систему, а як конструкцію, значною мірою інституціоналізовану колоніальною владою через переписи населення та адміністративну класифікацію⁴. Такий підхід дозволяє аналізувати касту як політичну категорію, що набула нового значення саме в колоніальний період. Подібні висновки підтримує А. Бетеїль, який досліджує співвідношення понять «varna» і «jati» та їх трансформацію в модерному індійському суспільстві⁵.

У пострадянській та українській індологічній традиції проблематика касту також отримала розвиток. Сучасні українські дослідники, зокрема О. Клименко, розглядають кастове питання в контексті політичної модернізації Індії та формування демократичних інститутів⁶.

¹ Hutton J. H. *Caste in India: Its Nature, Function and Origins*. Cambridge: Cambridge University Press, 1946.

² Srinivas M. N. *Caste in Modern India and Other Essays*. Bombay: Asia Publishing House, 1962.

³ Bayly S. *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

⁴ Dirks N. B. *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India*. Princeton: Princeton University Press, 2001.

⁵ Beteille A. *Varna and Jati* // *Sociological Bulletin*. 1996. Vol. 45, No. 1.

⁶ Клименко О. А. Осмислення кастового питання в Індії: деякі аспекти // *Політологічний вісник*. Київ: Знання України, 2013–2014. Вип. 71–75.

Попри ґрунтовність досліджень кастової системи та її трансформацій у колоніальний період, питання політичної мобілізації саме «недоторканих» у контексті подій 1932–1933 років залишається недостатньо спеціалізовано проаналізованим. Більшість авторів розглядають його в межах ширших студій кастових відносин або національно-визвольного руху, що зумовлює потребу в окремому комплексному дослідженні кампанії за права харіджан.

Окремий напрям історіографії становлять дослідження, присвячені формуванню далітського руху в колоніальній Індії. У працях Г. Омведт далітський рух розглядається як складова демократичної трансформації індійського суспільства та як самостійний політичний проєкт, спрямований на подолання соціальної дискримінації.¹ Авторка наголошує, що мобілізація «недоторканих» у першій половині ХХ століття стала не лише реакцією на колоніальну політику, а й відповіддю на домінування вищих каст у межах національного руху.

Подібну інтерпретацію розвиває К. Джафрело, який аналізує процес політичного пробудження нижчих каст як «тиху революцію», що поступово змінювала баланс сил у північноіндійських регіонах². У його роботах далітський рух постає як результат поєднання соціального протесту, організаційної активності та інституційних змін, зокрема запровадження механізмів представництва. Важливим є також внесок Е. Зелліот, яка досліджує еволюцію руху від локальних протестних ініціатив до формування ширшої далітської ідентичності³.

Історико-соціологічний вимір проблеми представлений у працях О. Лінча та С. К. Гупти, де аналізується політична мобільність «недоторканих» та їх участь у модерних політичних процесах⁴. Особливу увагу дослідники

¹ Omvedt G. *Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India*. New Delhi: Sage Publications, 1994; Omvedt G. *Understanding Caste: From Buddha to Ambedkar and Beyond*. New Delhi: Orient Blackswan, 2011.

² Jaffrelot C. *India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India*. London: Hurst, 2003.

³ Zelliot E. *From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement*. New Delhi: Manohar, 2001.

⁴ Lynch O. *The Politics of Untouchability: Social Mobility and Social Change in Northern India*. New York: Columbia University Press, 1969; Gupta S. K. *The Scheduled Castes in Modern Indian Politics*. Delhi: Munshiram Manoharlal, 1985.

приділяють формуванню нових каналів представництва та інституціоналізації далітського активізму. Сучасні дослідження Р. Вісванат і Р. С. Равата розширюють цю перспективу, акцентуючи на взаємодії колоніальної адміністрації та соціально маргіналізованих спільнот, а також на формуванні далітської публічної сфери¹.

У вітчизняній історіографії формування далітського руху розглядається переважно в контексті національно-визвольної боротьби та еволюції індійської політичної думки. Зокрема, П. Уллах аналізує гандистську кампанію 1932–1933 рр., звертаючи увагу на її ідеологічні та суспільно-політичні аспекти². Водночас, потрібно зауважити, що комплексне дослідження далітського руху як самостійного політичного суб'єкта залишається обмеженим.

Центральне місце в історіографії займає аналіз поглядів М. К. Ганді та Б. Р. Амbedкара, адже їхнє протистояння та взаємодія стали визначальними чинниками не лише для розвитку далітського руху, а й для розуміння самої кампанії 1932–1933 років. Збірка «Writings and Speeches», укладена В. Муном, репрезентує широкий спектр виступів, меморандумів і програмних документів, які дозволяють реконструювати еволюцію поглядів відомого ідеолога Бхімрао Рамджі Амbedкара на проблему політичного представництва «пригнічених класів» та їх правовий статус у колоніальній Індії³.

Важливим джерелом для розуміння ідеологічних засад Амbedкара є праця «Annihilation of Caste», у якій він піддає радикальній критиці релігійно-соціальні основи кастової системи та обґрунтовує необхідність її докорінного демонтажу⁴. У книзі «What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables» лідер полемізує з Індійським національним конгресом і особисто з М. К. Ганді, аргументуючи потребу автономного політичного представництва далітів⁵. Ці

¹ Viswanath R. *The Pariah Problem: Caste, Religion, and the Social in Modern India*. New York: Columbia University Press, 2014; Rawat R. S., Satyanarayana K. *Dalit Studies*. Durham: Duke University Press, 2016.

² Уллах П. Гандистська кампанія за права харіджанів у 1932–1933 рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків, 2011. Вип. 44.

³ Ambedkar B. R. *Writings and Speeches: in 17 vol. / comp. V. Moon*. Mumbai: Education Department, Government of Maharashtra, 1979–2001.

⁴ Ambedkar B. R. *Annihilation of Caste: The Annotated Critical Edition* / ed. S. Anand. London: Verso, 2014.

⁵ Ambedkar B. R. *What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables*. Bombay: Thacker & Co., 1945.

тексти стали фундаментом для подальших досліджень його політичної стратегії у 1930-х роках.

Біографічний і політико-інтелектуальний аналіз діяльності Амбедкара представлений у працях Д. Кіра, який розглядає його як реформатора та національного лідера, що поєднував правничу діяльність із соціальним активізмом¹. Більш сучасну інтерпретацію пропонує К. Джафрело, зосереджуючись на його боротьбі проти недоторканності як формі системної дискримінації та аналізуючи його роль у формуванні нової політичної суб'єктності далітів².

Узагальнюючий характер мають дослідження В. Родрігеса та С. Тората, у яких розглядається інтелектуальна спадщина Амбедкара в контексті теорій соціальної справедливості та інклюзивної політики³. Водночас М. Мун і Д. Шрініваса акцентують увагу на соціальній реформаторській складовій його діяльності та його внеску у формування сучасної індійської правової думки⁴.

На відміну від Амбедкара, у науковій літературі Махандрас Карамчанд Ганді найчастіше постає як моральний і політичний лідер національно-визвольного руху, який намагався поєднати ідею соціальної реформи з принципами ненасильницького спротиву. Аналіз його соціально-політичної думки представлений у праці Б. Чакрабарті, де особлива увага приділяється гандистському розумінню суспільної гармонії, ролі релігійної етики та меж реформування традиційного суспільства⁵.

Окреме місце в дослідженнях займає питання ставлення Ганді до недоторканності та спроби інтеграції харіджан у межах індійської нації. У цьому контексті акцент робиться на суперечності між морально-реформаторською

¹ Keer D. Dr. Ambedkar: Life and Mission. Bombay: Popular Prakashan, 1981.

² Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. London: C. Hurst & Co., 2005.

³ Rodrigues V. The Essential Writings of B. R. Ambedkar. New Delhi: Oxford University Press, 2002; Thorat S., Kumar N. B. R. Ambedkar: Perspectives on Social Exclusion and Inclusive Policies. New Delhi: Oxford University Press, 2008.

⁴ Moon M. M. Dr. B. R. Ambedkar's Contribution to Social Justice. New Delhi: Deep & Deep, 2015; Srinivasa D. Contribution of Dr. B. R. Ambedkar for Indian Society. Mysore: University of Mysore, 2018.

⁵ Chakrabarty B. Social and Political Thought of Mahatma Gandhi. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

риторикою Ганді та політичними наслідками його позиції щодо виборчого представництва «пригнічених класів».

Публіцистичний і історико-оповідний ракурс репрезентований у роботі Р. Ганді, де подається ширший контекст суспільно-політичних конфліктів Південної Азії та їх вплив на формування політичної культури¹. Хоча ця праця не зосереджена виключно на кампанії за права харіджан, вона є корисною для розуміння загального історичного тла, в межах якого ідеологічні суперечності навколо каст та недоторканності набували політичної ваги.

До дискусії про сприйняття Ганді в західній інтелектуальній традиції долучається і есе Дж. Орвелла, в якому порушено питання співвідношення політичного лідерства, морального авторитету та практичних обмежень гандистського проєкту². Попри публіцистичний характер, цей текст відображає один із ранніх критичних поглядів на гандизм і може бути використаний як додатковий контекст для аналізу суперечливості гандистської позиції у питанні недоторканності.

Безпосередній аналіз Пуна Пакту 1932 року та політичних дискусій довкола нього, представлений у низці спеціалізованих досліджень, що розглядають цей документ як ключовий момент у розвитку далітського представництва. У статті С. Басу Пуна Пакт аналізується як компроміс між вимогами окремого електорату для «депресивних класів» і позицією Індійського національного конгресу³. Автор підкреслює, що угода не лише змінила механізм виборчого представництва, а й вплинула на подальшу політичну стратегію далітського руху.

Сучасні інтерпретації цієї проблематики представлені у праці С. Бісваса, де Пуна Пакт розглядається в ширшому контексті колоніальної політики та трансформації принципів політичної репрезентації в Британській Індії⁴. Автор

¹ Gandhi R. *Revenge and Reconciliation: Understanding South Asian History*. New Delhi: Penguin Books, 1999.

² Orwell G. *Reflections on Gandhi* // *Partisan Review*. 1949. Vol. 16, No. 1.

³ Basu S. *The Poona Pact and the Issue of Dalit Representation* // *Proceedings of the Indian History Congress*. 2000. Vol. 61.

⁴ Biswas S. *The Poona Pact and the Representation of Dalits in Colonial India* // *International Journal of Asian Studies*. 2024.

акцентує на тому, що компроміс 1932 року не вирішив структурної проблеми нерівності, а лише закріпив нову форму інституціоналізованого представництва.

Політичний вимір гандистського голодного страйку та його вплив на переговорний процес досліджується Т. Праттом, який аналізує тактику морального тиску як інструменту політичного впливу в умовах колоніального режиму¹. Завдячуючи йому можна розглядати Пуна Пакт не лише як юридичний документ, а як результат складної боротьби між різними моделями бачення індійської державності та соціальної інтеграції.

Окремі аспекти переговорів довкола Communal Award та діяльності представників «пригнічених» під час Другого круглого столу відображені в новітніх дослідженнях, присвячених механізмам формування колоніальної виборчої системи та ролі Амбедкара в цих процесах².

В українській історіографії тема Пуна Пакту представлена передусім у вже згадуваній статті П. Уллаха³. Автор зосереджується на ідеологічних аспектах конфлікту та суспільній реакції на нього, однак питання політичних наслідків угоди для подальшої інституціоналізації далітського руху потребує більш розгорнутого дослідження.

Окремий напрям досліджень, важливий для осмислення кампанії 1932–1933 рр., пов'язаний із застосуванням теоретичних моделей аналізу соціальних рухів. У працях Дж. Дженкінса розроблено концепцію ресурсної мобілізації, відповідно до якої розвиток руху залежить від організаційних можливостей, лідерства, доступу до ресурсів та здатності консолідувати прихильників⁴. Такий підхід дозволяє розглядати далітський рух не лише як реакцію на соціальну дискримінацію, а як структурований політичний процес із власною стратегією та організаційною логікою.

¹ Pratt T. The Colonial Politics of Gandhi's Fasts // *Journal of British Studies*. 2005. Vol. 44, No. 4.

² Duncan I. Classifying and Counting the Dalits in the Late Colonial Period. *Indian Economic & Social History Review*. 2023. Vol. 60, Iss. 3.

³ Уллах П. Гандистська кампанія за права харіджанів у 1932–1933 рр..

⁴ Jenkins J. C. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements // *Annual Review of Sociology*. 1983. Vol. 9.

Важливим є також концепт «frame alignment», запропонований Д. Сноу, який акцентує увагу на формуванні смислових рамок і політичних наративів у межах соціального руху¹. Застосування цього підходу до аналізу подій 1932 року дає змогу простежити, яким чином Б. Р. Амбедкар і М. К. Ганді інтерпретували проблему представництва «недоторканих» та формували різні моделі її розв'язання. У свою чергу, Д. Мейєр у межах теорії політичних можливостей підкреслює значення зовнішнього політичного середовища та інституційних обмежень для розвитку протестних рухів². У контексті колоніальної Індії це дозволяє оцінити вплив британської адміністративної політики на перебіг переговорів і трансформацію вимог далітського руху.

Аналіз історіографії засвідчує, що проблематика кастової системи, становища «недоторканих» та діяльності Б. Р. Амбедкара і М. К. Ганді отримала широке висвітлення в індологічних, соціологічних і політичних дослідженнях. У науковій літературі ґрунтовно розроблено питання еволюції кастової стратифікації, формування далітської ідентичності та ідеологічних засад боротьби проти недоторканності. Значна увага приділяється також політичній позиції лідерів та їх соціально-реформаторській діяльності.

Разом із тим, питання перебігу, політичної логіки та наслідків кампанії 1932–1933 рр. для подальшої інституціоналізації далітського руху не отримало достатнього комплексного висвітлення. У західній та індійській історіографії ця проблематика здебільшого розглядається фрагментарно, у межах ширших досліджень колоніальної політики або біографічних студій ключових діячів.

В українській історіографії тема кампанії за права харіджан 1932–1933 рр. представлена поодинокими публікаціями, що зосереджуються переважно на загальних аспектах кастового питання або гандистської соціальної реформи. Спеціальні дослідження, присвячені аналізу Пуна Пакту, механізмів переговорного процесу та впливу цих подій на подальший розвиток далітського

¹ Snow D. A. Frame Alignment Processes // American Sociological Review. 1986. Vol. 51, No. 4.

² Meyer D. S. Conceptualizing Political Opportunity // Social Forces. Vol. 82, No. 4, 2004.

руху, фактично відсутні, що зумовлює потребу в системному дослідженні зазначеної проблеми та визначає наукову доцільність обраної нами теми.

Аналіз джерел:

У роботі використано різні типи джерел, що дозволяє розглянути кампанію за права харіджан 1932–1933 років із кількох боків. До джерельної бази входять: офіційні документи колоніальної влади, політико-правові акти, джерела особистого походження, періодичні видання, матеріали наукових конференцій, наукова література (монографії та статті), а також були залучені онлайн-архіви та електронні ресурси.

Важливу роль відіграють матеріали британської адміністрації, зокрема перепис населення 1931 року (Census of India, 1931), інші звіти реформаторських комітетів, а також матеріали Другого круглого столу. Вони допомагають зрозуміти, як саме формувалася виборча система в Британській Індії та яким чином «Depressed Classes» були закріплені в офіційній класифікації. Так само окремого значення набуває Government of India Act (1919, 1935), який відображає еволюцію політичної системи Британської Індії та формує правову базу для майбутніх обговорень щодо представництва різних соціальних груп. Саме на основі цих документів можна простежити передумови появи Communal Award, та подальших переговорів, що завершилися підписанням Пуна Пакту 1932 року¹.

Окрему й особливо важливу групу становлять праці Б. Р. Амбедкара. Зокрема, вже згадуване багатотомне видання «Writings and Speeches»², а також інші роботи, які дозволяють безпосередньо побачити аргументацію далітського лідера, зрозуміти позицію та оцінити його ставлення до політики Індійського національного конгресу і Ганді. Завдяки цим матеріалам кампанія 1932 року постає не лише як політичний конфлікт, а як зіткнення двох різних бачень майбутнього індійського суспільства.

¹ Poona Pact, 1932 // Ambedkar.org. URL: <http://ambedkar.org/impdocs/poonapact.htm> (Дата звернення: 04.01.2025).

² Ambedkar B. R. Writings and Speeches, 17 vols...

Так само важливими є матеріали, пов'язані з діяльністю М. К. Ганді, зокрема тексти, опубліковані у тижневику «Harijan»¹, які відображають гандистську інтерпретацію проблеми недоторканості та еволюцію його позиції у 1930-х роках.

Поряд із цим, важливу роль у дослідженні відіграють періодичні видання, оскільки вони дозволяють реконструювати суспільну дискусію навколо «далітського питання». У роботі також широко залучено монографії та наукові праці, що охоплюють як класичні, так і сучасні підходи до аналізу кастової системи Індії, далітського руху та політичної діяльності ключових історичних постатей. Зокрема, праці таких дослідників, як Н. Діркс, К. Джафрело, С. Бейлі, Дж. Омведт, С. Джокха, М. Шрінівас та інших, дозволяють простежити історичну еволюцію кастової структури, особливості соціальної стратифікації та форми політичної мобілізації далітської спільноти.

Окремо варто зазначити, що українських праць з цієї теми небагато. Наявні дослідження здебільшого розглядають кастове питання або діяльність Ганді в загальному контексті, тоді як кампанія за права харіджан як самостійний предмет аналізу в українській історіографії практично не висвітлена. Саме тому залучення широкого кола англomовних джерел є необхідним для повноцінного дослідження проблеми.

Крім того, були використані матеріали Indian History Congress та інших наукових форумів для аналізу сучасних наукових дискусій стосовно далітського руху, політики колоніальної влади та різних інтерпретацій сприйняття Пуна Пакту².

Суттєве значення для дослідження мали також електронні ресурси та академічні платформи, такі як JSTOR, ResearchGate, Academia.edu, Google Books та архівні сервіси на зразок Internet Archive. Вони забезпечили доступ до наукових статей, рідкісних монографій, архівних матеріалів та інших публікацій,

¹ Harijan / Journals by Gandhiji. URL: <https://www.gandhiheritageportal.org/journals-by-gandhiji/harijan> (Дата звернення: 03.03.2025).

² Basu S. The Poona Pact and the Issue of Dalit Representation...; John J. K. Dalit Struggle for Equality // Proceedings of the Indian History Congress. 2001. Vol. 62.

які часто є недоступними у традиційному друкованому форматі. Для уточнення базових історичних і термінологічних понять були використані додаткові довідкові ресурси, зокрема Encyclopaedia Britannica.

Таким чином, поєднання офіційної колоніальної документації, нормативно-правових актів, джерел особистого походження, періодичних видань, наукових праць та електронних ресурсів створює комплексну основу для всебічного аналізу досліджуваної теми. У сукупності це забезпечує репрезентативність джерельної бази та дозволяє вирішити поставлені у дослідженні завдання.

Мета та завдання дослідження:

Метою дослідження є проаналізувати кампанію за права харіджан 1932–1933 років у контексті розвитку далітського руху в Індії, з'ясувати соціально-політичні передумови її виникнення та визначити місце кампанії в історії далітського руху.

Для реалізації поставленої мети були сформовані наступні завдання роботи:

- Проаналізувати соціально-економічне та політичне становище далітів (харіджан) у колоніальній Індії на початку XX століття;
- Визначити передумови виникнення далітського руху та охарактеризувати діяльність його провідних лідерів;
- Розглянути причини, зміст і наслідки Пуна Пакту 1932 року як ключового етапу кампанії за права харіджан;
- Проаналізувати особливості перебігу кампанії 1932–1933 років та її вплив на політичну активність представників недоторканих;
- Оцінити політичні, соціальні та ідеологічні наслідки кампанії для подальшого розвитку далітського руху;
- Визначити місце кампанії за права харіджан 1932–1933 років у колективній пам'яті та історії далітського руху в Індії.

Методологія та методи дослідження:

Методологічною рамкою даного дослідження обрано поєднання історичного, постколоніального та політологічного підходів. Це дозволяє

розглядати кампанію за права харіджан 1932–1933 років у контексті взаємодії колоніальної влади, індійських національних лідерів та маргіналізованих груп індійського суспільства.

Постколоніальна оптика дає змогу проаналізувати не лише політичні рішення, а й дискурсивні практики, у межах яких формувалися уявлення про «недоторканих», їхні права та можливості соціальної мобілізації. Соціально-історичний підхід, у свою чергу, дозволяє простежити реальні механізми соціальної нерівності, умови життя далітів та вплив кастової системи на перебіг політичних подій в Індії. Важливе місце в методології посідає політологічний аналіз суспільно-політичних рухів, зокрема завдяки застосуванню фреймінгового підходу. Він дозволяє дослідити, яким чином лідери далітського руху та суміжних політичних сил формували й просували конкуруючі наративи щодо «харіджанського питання». У межах цього підходу кампанія 1932–1933 років розглядається як простір змагання політичних інтерпретацій, у якому різні лідери, зокрема М. К. Ганді та Б. Р. Амбедкар, пропонували відмінні бачення шляхів інтеграції далітів у політичне та соціальне життя Індії.

Крім того, у роботі було використано елементи теорії ресурсної мобілізації, що дозволяє проаналізувати далітський рух, зосередившись на механізмах залучення прихильників, організації, ролі лідерства, фінансових ресурсах та комунікаційних мережах. Також застосовується підхід політичних можливостей, який дозволяє розглянути вплив зовнішнього політичного середовища на перебіг кампанії. У цьому контексті аналізується правова та адміністративна політика Британської імперії щодо протестної активності, зокрема межі дозволеного політичного протесту, механізми контролю та компромісів, що створювали умови для функціонування далітського руху у 1930-х роках.

У дослідженні виникла необхідність залучення як загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів серед яких історико-генетичний, порівняльний, діяхронний, проблемно-хронологічний та історико-системний методи. Їх застосування дозволило простежити еволюцію далітського руху, зіставити

позиції ключових лідерів та вписати компанію за права харіджан у ширший контекст суспільно-політичних процесів колоніальної Індії.

Наукова новизна:

Наукова новизна даної дипломної роботи полягає у тому, що було:

- застосовано елементи фреймінгового підходу до аналізу риторики та політичних наративів, запропонованих лідерами далітського руху та їхніми опонентами, що дало змогу виокремити ключові смислові рамки, які сприяли мобілізації прихильників і легітимації дій кампанії;
- проаналізовано кампанію харіджан як інституційно організований рух, з урахуванням механізмів ресурсної мобілізації, форм організаційної діяльності та способів забезпечення стійкості руху в умовах колоніального політичного середовища;
- визначено місце компанії 1932-1933 років у подальшій еволюції далітського руху, простеживши як її безпосередні наслідки, так і вплив на формування суспільних уявлень про проблему недоторканності.

Структура дипломної роботи:

Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен розділ містить по два підрозділи, загального висновку, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дипломної роботи 92 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ КАМΠΑНІЇ 1932-1933 РР.

1.1. Соціальне та економічне становище «недоторканих» (харіджан) у колоніальній Індії на початку XX ст.

Відомо, що кастова система – неоднорідне явище, вивчення походження та еволюції якої є складним процесом, і доволі важко погодитись з тією чи іншою думкою, бо питання каст як непростий соціальний інститут було майже не розгорнуто. Підтверджуючи це, наприклад, соціолог Г. С. Гур'єв писав, що «...незважаючи на численні дослідження багатьох людей, ми не володіємо справжнім загальним визначенням каст»¹. В індійському суспільстві тисячоліттями кастова система набувала всеосяжного, інституціоналізованого характеру, формуючи ієрархізовану структуру соціальних відносин, у межах якої становище людини визначалося її народженням, а належність до певної каст регламентувала практично всі сфери життя.

Поза її межами існували «недоторкані», або як їх назвав в 1932 році М. К. Ганді «харіджани». Варто зазначити, що сам термін був запропонований як альтернатива принизливому «untouchables» («недоторкані»), намагаючись привернути увагу суспільства до дискримінації цієї групи, а також на активне сприяння зміцненню їхнього політичного впливу та соціальної інтеграції². Однак багато представників сприймали його критично, вважаючи, що зміна назви не усуває структурної нерівності. У наукових дослідженнях звертається увага на символічний характер цієї ініціативи³.

До того ж у різні періоди для позначення цієї соціальної групи використовувалися різні терміни, що відображали як колоніальну

¹ Guryev G. S. Caste and Race in India. New Delhi: Sage Publications, 2016. P. 102.

² Kadam M. H. Dalit Identity Formation: Intersections of History, Politics, Social Realities // International Journal Of English and Studies. Vol. 5, No.11, November, 2023. P. 78.

³ Rajmohan Gandhi, Revenge and Reconciliation: Understanding South Asian History. P. 274–275.

адміністративну практику, так і політичні дискусії всередині індійського суспільства. У документах британської адміністрації, зокрема в переписах населення та офіційних звітах, до кінця 1920-х років широко застосовували термін «Depressed Classes» («пригноблені класи»). Вже під час підготовки Закону про управління Індією (ухваленого в 1935 році), лідери різних організацій недоторканих неодноразово висловлювали своє обурення через цю назву, вважаючи її зневажливою та принизливою. Завдяки чому відомий політичний діяч, представник з недоторканих в Індії Б. Р. Амбедкар наполягав на заміні терміну «пригноблені класи» на власний варіант — «Exterior castes» («зовнішні касты»). На його думку, цей термін точніше відображає специфічне суспільне становище недоторканих, оскільки вони на відміну від усіх інших «чистих» — «внутрішніх каст», перебувають поза межами традиційної системи чотирьох варн¹.

Коли в 1938 році члени законодавчих зборів Бомбейської провінції від партії Індійського національного конгресу висунули законопроект, що пропонував юридично визнати та закріпити назву «харіджани», значна частина представників цих спільнот поставилася до цієї ініціативи критично. Під впливом того ж Б. Р. Амбедкара вони відмовлялися приймати цю назву, вважаючи її патерналістською та такою, що не відображає їх реального соціального становища. Натомість Амбедкар та його прихильники віддавали перевагу використанню терміна «даліт» («пригноблений»), підкреслюючи, що саме він точніше передає історичний досвід соціальної дискримінації та маргіналізації цих спільнот².

Таким чином, у колоніальний період для позначення недоторканих використовувалися різні терміни. Дискусії навколо яких відображали ширші соціальні та політичні суперечки щодо становища пригноблених спільнот в індійському суспільстві. Попри окремі заходи британської адміністрації, спрямовані на поліпшення їхнього становища, радикальні зміни в правовому

¹ Юрлова Е. С. «Неприкасаемые» в Индии. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. С. 4.

² Chakrabarty B. Social and Political Thought of Mahatma Gandhi. P. 118.

статусі та соціальному становищі харіджан стали можливими лише після здобуття Індією незалежності у 1947 році.

На початку XX століття становище так званих «недоторканих» в Індії визначалося жорсткою кастовою ієрархією. Ці спільноти перебували поза системою варн і фактично вважалися соціально «нечистими». Їх статус передавався за народженням та майже не залишав шансів на зміну соціального становища. Саме ця спадковість нерівності стала однією з головних причин подальшої політичної мобілізації далітів.

Кастова система не була лише релігійною традицією, вона регулювала повсякденне життя. Визначала, де людина може жити, яку професію виконувати та з ким контактувати. Представники нижчих каст часто проживали окремо від інших жителів села або міста. Навіть доступ до громадських колодязів чи храмів для них був обмежений¹. Подібні обмеження формували особливий простір ізоляції. «Недоторкані» часто не могли користуватися спільною інфраструктурою, відвідувати ринки або брати участь у громадських зібраннях на рівних умовах. Це все не лише принижувало їхню гідність, а й закріплювало відчуття соціальної дистанції. У результаті практика дискримінації ставала частиною повсякденного досвіду індійців.

Демографічна ситуація в Індії у міжвоєнний період характеризувалася швидким зростанням населення та значними регіональними відмінностями у його розміщенні. За даними перепису населення 1931 року, загальна чисельність населення Індії становила 352 837 778 осіб, з яких 271 526 933 проживали у провінціях Британської Індії, а ще 81 310 845 у князівствах та залежних державах. У порівнянні з переписом 1921 року населення збільшилося з 318 942 480 осіб, що свідчить про значний демографічний приріст упродовж одного десятиліття².

Важливою особливістю демографічної структури Індії були значні регіональні відмінності у густоті населення. Наприклад, у князівстві Гваліор із

¹ Srinivas M. N. Caste in Modern India and Other Essays. P. 72-90.

² Census of India, 1931. Vol. 1: India / report by J. H. Hutton. Delhi: Manager of Publications, 1933. P. 34.

площею 26 367 квадратних миль проживало 3 523 070 осіб, що відповідало густоті 132 особи на квадратну милю, а приріст населення у 1921-1931 роках становив приблизно 10,3%¹. Значно більшим за чисельністю населення був Хайдарабад – одне з найбільших князівств, де на території 82 698 квадратних миль проживало 14 436 148 осіб з середньою густотою 175 осіб на милю, а приріст становив 14,9%².

Серед великих князівств південної Індії значне місце посідав Майсур, де густота населення досягала 224 осіб на квадратну милю, хоча внутрішній демографічний розподіл залишався нерівномірним: гірські райони були менш заселеними, ніж рівнинні³. Подібні контрасти спостерігалися і в інших регіонах країни, зокрема у Траванкорі, де густота населення сягала 668 осіб на квадратну милю, що значно перевищувало середні показники по Індії⁴. Загалом демографічна структура країни у міжвоєнний період залишалася вкрай неоднорідною: у різних регіонах густота населення коливалася від відносно низької до надзвичайно високої. Така нерівномірність розселення населення створювала значний тиск на земельні ресурси та посилювала соціально-економічні проблеми, пов'язані з аграрним перенаселенням. У подальшому це мало безпосередній вплив на структуру сільського господарства, умови життя сільського населення та соціальну напругу в окремих регіонах країни.

Демографічні процеси початку XX століття безпосередньо впливали на соціальну структуру індійського суспільства та посилювали існуючі форми кастової нерівності. Швидке зростання населення в умовах аграрної економіки призводило до поступового подрібнення земельних наділів і зростання конкуренції за обмежені ресурси. У такій ситуації соціальні групи, які вже перебували на нижчих щаблях кастової ієрархії, опинялися у ще більш вразливому становищі.

¹ Census of India, 1931. Vol. 1: India... P. 25.

² Там само.

³ Там само. С. 27.

⁴ Там само.

Переважання сільського населення та низький рівень урбанізації означали, що доступ до землі визначав соціальний статус. Представники недоторканих у багатьох регіонах Індії були фактично відсторонені від володіння землею, що зумовлювало їхню економічну залежність.

У таких умовах становище харіджан було вкрай нестабільним. Більшість із них працювали у сферах, які вважалися «нечистими»: обробка шкіри, прибирання, похоронні послуги. Така професійна спеціалізація не давала можливості накопичувати капітал або здобувати освіту. У результаті соціальна дискримінація напряду переходила в економічну залежність¹. Крім того, оплата їхньої праці зазвичай була нижчою, ніж у представників інших каст, навіть за однаковий обсяг роботи². Колоніальна влада, зосереджуючись на підтримці соціального порядку, намагалася уникати активного втручання в економічне становище недоторканих, яке значною мірою залежало від аграрного сектору. Вони зазвичай працювали на землях, що належали заможним землевласникам, отримуючи за свою працю лише мінімальну винагороду³. Економічна нерівність не обмежувалася лише професійною сферою, вона впливала і на доступ до кредитів, торгівлі та ремесла, що створювало додаткові бар'єри для виходу з бідності.

Британське панування в Індії призвело до суттєвих змін, в більшості для соціальних, економічних, політичних та духовних складових індійського життя. Одним із таких перетворень стало впровадження демократичної ідеології соціальної справедливості, насамперед через заходи спрямовані на підтримку представників низьких каст. Важливим кроком у цьому напрямі було офіційне визнання окремої групи каст – так званих «зареєстрованих каст» (scheduled castes) в 1935 році, що власне, стало поштовхом до активізації далітського руху за права та соціальну рівність⁴. Британська колоніальна адміністрація формально

¹ Omvedt G. Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India. P. 142-145.

² Касты в Индии. / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; під ред. Г. Г. Котовского. Москва, 1965. С. 301.

³ Там само. С. 301-302.

⁴ Government of India Act, 1935

не створила кастову систему, однак вона її інституціоналізувала. Через переписи населення та адміністративну класифікацію каст були зафіксовані в офіційних документах. Перепис 1931 року чітко виокремлював категорію «Depressed Classes», що закріплювало їхній окремий статус у межах колоніальної політики.

Однак попри формальне визнання існування недоторканих та запровадження нових адміністративних категорій, реальні соціальні та економічні показники для представників низьких каст залишалися вкрай обмеженими. Глибинних змін у повсякденних практиках, що визначали б життя харіджан не спостерігалось.

На початку ХХ століття ситуація для цих верств залишалася незмінною. Доступ до освіти був обмежений, а в регіонах де це було можливо, їм заборонялося відвідувати школи разом із представниками вищих каст¹. Намагаючись влаштувати своїх дітей до місцевих шкіл, даліти зустрічали настільки сильне обурення, що нерідко результатом протидії були масштабні та жорстокі наслідки. Наприклад, нам відомо про ситуації спалення або закриття навчальних закладів².

У всіх сферах життя недоторкані опинялися в умовах тотальної нерівності та ізоляції від суспільства, а завдяки колоніальній політиці це лише підсилювалося та закріплювалося на офіційному рівні. Проте британська влада намагалася творити так звану видимість змін і допомоги нужденним. Час від часу відбувалися демонстрації «турботи», однак насправді ситуація залишалася незмінною.

Освіта залишалася недосяжною, оскільки більшість родин недоторканих не мали стабільних джерел доходу й можливості забезпечити необхідним своїх дітей. Рівень грамотності серед «Depressed Classes» був значно нижчим за середній показник по країні, що створювало замкнене коло бідності та залежності³. Тому їх відокремлене становище санкціонувалося, і в галузі освіти

¹ Rawat R. S., Satyanarayana K. Dalit Studies. P. 84-85.

² Там само.

³ Nambissan G. B. Equity in Education? Schooling of Dalit Children in India // Economic and Political Weekly, Vol. 31, No. 16/17, 1996. P. 1013-1014.

для дітей харіджан було створено спеціальні школи. А потрапити до університету представникам цієї касты було майже неможливо, їх не сприймали як повноцінних учасників освітнього процесу. Упереджене ставлення та відкрита дискримінація спостерігались не тільки з боку інших студентів, а навіть від самих професорів. Деякі даліти, яким все ж вдавалося потрапити до вищих навчальних закладів, стикалися з найрізноманітнішими перешкодами, аж до навмисного провалу на іспитах, і рідко закінчували навчання¹.

Низький рівень грамотності також означав обмежений доступ до правової інформації. Багато представників нижчих каст не знали своїх формальних прав або не мали можливості їх відстоювати. Це посилювало залежність від місцевих еліт та традиційних авторитетів. У результаті навіть ті нечисленні реформи, які декларували рівність, не завжди реалізовувалися на практиці.

Освіта ставала не просто інструментом соціального підйому, а символом рівності. Саме тому вимога відкриття шкіл і стипендій для нижчих каст поступово входить до політичної програми далітських організацій. Без зміни освітньої ситуації говорити про реальну соціальну мобільність було неможливо.

Навіть там, де формальних заборон не існувало, діяли негласні соціальні бар'єри. Представники нижчих каст часто змушені були проживати в окремих кварталах або на околицях сіл. Контакт із вищими кастами суворо регулювався звичаями, що посилювало їхню маргіналізацію. Як зазначає С. Бейлі, кастова стратифікація в колоніальний період зберігала не лише релігійний, а й чіткий соціально-економічний характер².

Соціальний статус значною мірою визначався регіональними традиціями, оскільки ступінь «недоторканості» відрізнялася по всій Індії. У північних та північно-західних регіонах для «очищення» після контакту з далітами вистачало виконання спеціального ритуалу. У південних районах, зокрема в Кералі та Тамілнаді, ставлення було набагато суворішим: заборонялося навіть наближатися до недоторканих, а джерелом ритуального осквернення вважався не лише дотик,

¹ Касты в Индии. / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; С. 301.

² Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 220–224.

але й дихання чи зоровий контакт з близької відстані. Відповідно, ортодоксальні індуси встановлювали обмеження на відстань, на яку представники певних каст могли наближатися до брахманів та кшатріїв: для каст ернадан – 100 кроків, пулаїв – 90, веттуван – 64, кутани – 48¹. Попри численні обмеження, суспільство широко користувалося працею харіджан.

За матеріалами комісії Саймона, стверджує Н. Н. Сосина, містяться численні випадки, коли лікарі вищих каст відмовлялися лікувати далітів, через що багато з них помирали від ненадання медичної допомоги. Лікарні для недоторканих були закриті, а доступ до аптек – заборонений². У містах харіджани мешкали в ізольованих районах з поганими санітарними умовами та обмеженим доступом до питної води. Використання спільних криниць часто ставало причиною конфліктів і проявів дискримінації, які подекуди супроводжувалися навіть фізичним насильством. Джерела води могли закривати, вважаючи їх «забрудненими» через контакт із представником «нижчої» касті. Для далітів також існували обмеження у користуванні певними видами транспорту, такими як автобуси між містом і селом або навіть трамваї. Дискримінація торкалася й ув'язнених харіджан у колоніальних в'язницях, де їх, навіть за дрібні правопорушення, примушували виконувати найважчу та найбільш небажану роботу³.

Економічна залежність далітів була пов'язана з обмеженим доступом до землі. Більшість із них не мали власності та працювали як наймити або виконували традиційні обов'язки в межах системи, відомої як «джаджамані» – взаємні соціальні та економічні домовленості між сім'ями різних каст у сільській громаді Індії. За якими одна сім'я виключно виконує певні послуги для іншої, такі як служіння ритуалу або надання сільськогосподарської праці, в обмін на оплату, захист та гарантії зайнятості⁴. Таке обслуговування було взаємним. Кожен

¹ Касты в Индии. / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; С. 14-15.

² Там само. С. 301.

³ Там само. С. 301-302.

⁴ Britannica Editors. «jajmani system». Encyclopedia Britannica, 28 Jun. 2018. URL: <https://www.britannica.com/topic/jajmani-system>. (Дата звернення: 27.12.2025).

учасник знав чітко свої обов'язки та права й виконував роботу, яку очікували від нього інші. Тож даний механізм був незамінний доти, доки більша частина сільськогосподарської продукції розподілялася в межах села, тобто доки існувала ізольована від міста общинна економіка¹. Завдяки цьому процесу касты могли взаємодіяти з вигодою для обох сторін. Така модель відтворювала підпорядкованість покоління за поколінням. У багатьох дослідженнях далітського руху, зокрема, Г. Омвед в одній зі своїх робіт підкреслює, що саме земельне питання стало одним із чинників майбутньої політичної активізації².

Однак з приходом британського капіталізму, в умовах дедалі більшого проникнення в сільські райони продукції фабрично-заводської та мануфактурної промисловості, система «джаджамані» почала слугувати формою захисту від конкуренції й засобом більш-менш постійного збуту. Нерідко кошти, отримані в наслідок продажу свого врожаю витрачались не на купівлю нових товарів, а замість цього вони спрямовувались, переважно на сплату земельної ренти та податків³.

Дискримінації харіджан закріплювалася законодавчими актами британської колоніальної адміністрації, яка не визнавала потреби змін у кастовій системі. Колоніальна влада, зосереджуючи свої зусилля на збереженні соціального порядку, здебільшого утримувалася від активного втручання у вирішення економічних проблем «недоторканих», які значною мірою були пов'язані з аграрним сектором⁴.

Водночас модернізаційні процеси початку ХХ століття поступово змінювали ситуацію. Розвиток освіти, друкованої преси та поява нової інтелігенції дали можливість частині далітів сформувати власні політичні вимоги. Саме в цей період починає з'являтися організований рух, який вимагав не лише соціального визнання, а й політичного представництва⁵. Колоніальна

¹ Рождественська. О. С. Проблеми далітів в кастовому суспільстві сучасної Індії // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2017. Вип. 24. С. 37.

² Omvedt G. Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India. P. 145–149.

³ Касты в Индии. / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; С. 24.

⁴ Там само. С. 301–302.

⁵ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 31–33.

влада, прагнучи ефективного управління, активно використовувала переписи населення для класифікації каст. Це сприяло формалізації й закріпленню ідентичностей, які раніше могли бути більш гнучкими. Н. Діркс звертає увагу на те, що колоніальна адміністрація фактично «перекодувала» касту в адміністративну категорію¹. У результаті чого кастова нерівність отримала новий інституційний вимір.

Так само поступово відбувається зростання політичної свідомості серед частини далітів. З'являються місцеві асоціації, освітні ініціативи та перші спроби самоорганізації. Помалу формується нова еліта, яка намагалася говорити від імені пригнічених, себто недоторканих. Саме з цього середовища вийшов Бхімрао Рамджі Амбедкар, який згодом став ключовою фігурою руху².

Соціальна мобільність для харіджан залишалася мінімальною. Навіть у містах, де вплив традицій був слабшим, кастова приналежність продовжувала визначати можливості існування. Освіта хоч і могла частково змінити становище окремих осіб, але вона не руйнувала саму структуру нерівності. Саме тому проблема мала системний характер, а не зводилася до окремих випадків дискримінації³. Економічна ж ситуація у містах виглядала трохи інакше. Розвиток промисловості та транспорту створював нові робочі місця, що частково послаблювало традиційну залежність від сільських структур. Однак навіть у міському середовищі кастова приналежність впливала на можливості кар'єрного зростання. Економічна модернізація не означала автоматичного подолання соціальної стигматизації⁴.

Поступове поширення політичних реформ у колоніальній Індії поставило питання представництва депресивних класів у виборчих органах. Британська адміністрація розглядала можливість окремих електоратів для різних релігійних і соціальних груп. У цьому контексті даліти почали розглядатися як окрема політична категорія, що стало важливим кроком у перетворенні соціально

¹ Dirks N. B. *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India*. P. 43–48.

² Jaffrelot C. *Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste*. P. 32–33.

³ Srinivas M. N. *Caste in Modern India and Other Essays*. P. 6–9.

⁴ Bayly S. *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. P. 261–265.

пригніченої спільноти на суб'єкта політичного процесу¹. Водночас у межах індійського національного руху не існувало єдиної позиції щодо «харіджанського питання». Частина діячів вважала, що проблема має вирішуватися через моральне реформування суспільства. Інші ж наполягали на необхідності інституційних гарантій і політичних прав. Саме це протиріччя згодом проявилось у конфлікті між Б. Р. Амбедкаром і М. К. Ганді².

Проблема нерівності дедалі частіше виходила за межі локальних конфліктів і ставала частиною загальноіндійської політичної дискусії. У національному русі зростало усвідомлення того, що без вирішення кастового питання неможливо говорити про повну соціальну інтеграцію. Проте підходи до розв'язання цієї проблеми були різними. Саме ці розбіжності згодом проявилися у суперечках довкола «Communal Award» та Пуна Пакту³. В умовах економічної та політичної лібералізації кастова система видозмінюється, проте зберігає колосальний вплив на всі аспекти життя індійського суспільства⁴.

Таким чином соціальне та економічне становище харіджан у колоніальній Індії до початку 1930-х залишалося суперечливим. Соціальні та економічні умови визначалися системною маргіналізацією, що зберігалася незалежно від релігійної приналежності, формальних прав та економічних зрушень, відтворюючись через касту, гендер, землю, працю та власне, політичне виключення. Внаслідок чого «недоторкані» залишалися структурно виключеними з основних сфер суспільного життя. Модернізаційні процеси відкривали нові можливості, але кастова структура суспільства продовжувала визначати доступ до ресурсів і політичної участі. У таких умовах кампанія 1932–1933 років стала закономірним етапом переходу від соціального протесту до боротьби за інституційні гарантії рівності.

¹ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 12–15.

² B. R. Ambedkar, What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 18–23.

³ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 58–63.

⁴ Jodhka S. S. Caste in Contemporary India. London: Routledge, 2016. P. 21–25.

1.2. Формування раннього далітського руху та ролі його лідерів.

На початку XX століття боротьба «Depressed Classes» перестає бути лише окремими локальними протестами. Індійці починають усвідомлювати, що проблема недоторканності має не тільки соціальний, а й політичний характер. Якщо раніше мова йшла переважно про повсякденну дискримінацію, то тепер з'являється вимога змін на рівні законів і представництва. Саме в цей час поступово формується те, що згодом назвуть далітським рухом¹. Ця зміна мислення не відбулася одразу. Спершу дискримінація сприймалася багатьма як «природний порядок речей», закріплений традицією. Однак зі зростанням освіти та активнішою участю в політичному житті дедалі більше людей почали ставити під сумнів самі основи кастової системи. Це був поступовий, але принциповий зсув у свідомості недоторканих.

Показовим є те, що ініціатива виходила не лише від реформаторів з вищих каст, а й від самих представників «Depressed Classes». Вони починають створювати власні організації, проводити зустрічі та конференції. З'являються перші спроби говорити від імені всієї спільноти, а не окремого регіону. Це означало перехід від стихійного невдоволення до більш усвідомленої політичної позиції². Велику роль у цьому процесі відіграла освіта. Невелика, але помітна група далітів отримала можливість навчатися в університетах, у тому числі за кордоном. Освічені представники спільноти почали критикувати кастову систему не лише з моральної точки зору, а й з позицій права та соціальної справедливості. Саме вони стали ядром раннього далітського руху³.

Найбільш впливовою фігурою цього періоду став Б. Р. Амбедкар. Його біографія сама по собі була прикладом того, як освіта може змінити індивідуальну долю, проте вона не завжди змінює саму систему. Амбедкар відкрито заявляв, що без політичних гарантій рівності ситуація залишатиметься

¹ Omvedt G. Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India. P. 52–58.

² Zelliott E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 34–39.

³ Jodhka S. S. Caste in Contemporary India. P. 41–45.

незмінною. Він наполягав на тому, що «недоторкані» мають право на власне представництво¹. Поступово між далітськими активістами та представниками Індійського національного конгресу виникає напруження. Частина націоналістів вважала, що питання каст можна вирішити після здобуття незалежності. Натомість Амбедкар і його прихильники наголошували, що відкладати це питання означає зберігати нерівність. Саме тут починає формуватися ідейне підґрунтя майбутнього конфлікту 1932 року².

У серпні 1917 року міністр у справах Індії Едвін Монтегю зробив заяву, яка стала поворотним моментом у політичному житті країни. Він оголосив про намір Британської імперії впровадити «політику поступового розвитку інститутів самоврядування, спрямовану на створення відповідального уряду в Індії, що залишатиметься частиною імперії»³. Ця заява викликала пожвавлення боротьби серед представників організацій недоторканих, які прагнули домогтися свого місця в новому політичному ладі. Вони висунули численні вимоги, серед яких було право самостійно обирати своїх представників до законодавчих органів, пропорційно до їхньої частки в населенні. Крім того, важливим пунктом стало запровадження обов'язкової безоплатної освіти у межах країни для найбільш вразливих верств суспільства.

Саме в цей період діяльність Б. Р. Амбедкара набуває більш системного характеру. Він звернувся до Комітету Саутборо, спеціально створеного для аналізу вимог різних громад Індії щодо їхнього представництва у майбутніх законодавчих структурах. У своїй письмовій заяві лідер вимагав запровадження окремого представництва, обов'язкового навчання та правового захисту. Для нього питання недоторканості не було другорядним, воно стосувалося базових прав людини. Саме в цей період його ім'я починає асоціюватися з політичним представництвом далітів⁴. У 1924 році він заснував організацію «Bahishkrit Hitakarini Sabha», яка мала на меті підтримку освіти та соціальних прав

¹ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 71–76.

² Omvedt G. Understanding Caste: From Buddha to Ambedkar and Beyond. P. 118–122.

³ Keer D. Dr. Ambedkar: Life and Mission. P. 33–34.

⁴ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 82–88.

недоторканих. Ця організація займалася відкриттям шкіл, гуртожитків та правовою допомогою. Вона стала одним із перших прикладів інституційної самоорганізації далітів. Через такі ініціативи рух набував реальної структури¹.

Однією з важливих форм активності стала також публічна критика релігійних текстів, які обґрунтовували кастову нерівність. Амбедкар відкрито виступав проти авторитету «Ману-Смриті» («Закони Ману») – збірки приписів релігійного, морально-етичного та суспільного обов'язку, дхарми, вважаючи її символом соціального пригнічення. Під час акцій протесту відбувалося навіть символічне спалення цього тексту². Такі кроки демонстрували, що боротьба мала не лише політичний, а й ідеологічний характер.

Подібні організації виконували не лише практичну, а й символічну функцію. Вони демонстрували, що даліти здатні самостійно формулювати порядок денний і діяти як організована сила. Це змінювало сприйняття руху як всередині спільноти, так і з боку колоніальної адміністрації.

На початку XX століття організації далітів активно виступали проти гасла Індійського національного конгресу (ІНК) щодо надання Індії самоврядування, побоюючись ігнорування прав нижчих каст. У той же час харіджани ставали об'єктом впливу інших політичних сил, зокрема товариств небрахманів у Бомбейському та Мадраському президентствах. Наприклад, мадраська асоціація далітів «Punchama Kalvi Abhivarthi-Abhimana Sanga» засуджувала будь-які політичні перетворення, які не враховували інтересів харіджан, та критикувала ІНК за перевагу брахманської еліти³.

Неможливо заперечувати важливість гарантування гідного представництва харіджан у законодавчих та адміністративних структурах. Ця потреба стала особливо очевидною у виступах представників нижчих каст. Зокрема, у грудні 1917 року, під час засідання комісії під головуванням Монтегю, недоторкані з Мадраського президентства відкрито заявили, що країна ризикує

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 45–49.

² Samshul I. Hindutva: Myths and Reality // The Informal: South Asian Journal of Human Rights and Social Justice. 2024. Vol. 1, No. 1. P. 24.

³ Keer D. Dr. Ambedkar. Life and Mission. P. 33–34.

«кровопролиттям», якщо при наданні Індії самоврядування інтереси їхньої громади не будуть враховані та їм не будуть забезпечені місця в законодавчих органах¹. Глибина емоцій і переконаності, з якою вони порушили цю тему, відображає масштаб соціального відчаю та багатовікову дискримінацію, що сформувала політичне бачення пригнічених. Одним із важливих моментів стала участь Амbedкара у публічних дебатах щодо виборчої реформи. Він наполягав на тому, що без окремого електорату представники нижчих каст не зможуть самостійно захищати свої інтереси. Його позиція викликала критику з боку частини націоналістів. Проте саме ця вимога згодом стане центральною у переговорах 1932 року².

Паралельно з діяльністю Амbedкара існували й інші лідери та регіональні рухи. У різних частинах Індії виникали ініціативи, спрямовані проти соціальної ізоляції та ритуальної дискримінації. Деякі з них співпрацювали з ширшими антикастовими рухами, зокрема на Півдні Індії. Це свідчить про те, що далітський рух не був однорідним, а мав регіональні особливості³. У 1911 році в Хайдарабаді Бхаг'я Редді Варма заснував організацію «Manya Sangam», що об'єднувала аді-індусів, тобто корінних жителів Індії, зокрема представників найнижчого соціального прошарку — недоторканих. У 1922 році він організував першу Всеіндійську конференцію аді-індусів, яка проходила з 29 до 31 березня. Ця подія мала велике значення, адже саме тоді рух отримав нову назву — Центральна аді-індуїстська ліга соціального служіння («Central Adi-Hindu Social Service League»). Організація поставила перед собою амбітні цілі, серед яких: забезпечення освітою дітей з числа недоторканих, боротьба з дитячими шлюбами та ліквідація традиції «девадасі» — храмових танцівниць, яка була поширена в громаді⁴.

Цей приклад надихнув на створення нових місцевих організацій. Зокрема, в 1924 році Аріге Рамасвами заснував спілку «Adi-Hindu Jatiyonnati Sabha», яка

¹ Ambedkar B. R. Writings and Speeches: in 17 vol... Vol. 5. P. 267.

² B. R. Ambedkar, Writings and Speeches in 17 volumes... Vol. 2. P. 112–118.

³ Omvedt G. Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India. P. 97–103.

⁴ Rawat R. S., Satyanarayana K. Dalit Studies. P. 108–109.

згодом стала важливим інструментом політичної мобілізації далітів і сприяла доступу до економічних ресурсів¹. Варто згадати діяльність Айянкалі та його організації «Sadhu Jana Paripalana Sangham», яка зміцнювала віру далітів у важливість освіти. Айянкалі розумів критичну потребу в навчанні нового покоління, незважаючи на фінансові труднощі, які перешкоджали роботі організації, та відсутність підтримки з боку британського уряду².

У період раннього формування далітського руху в різних регіонах Індії існувало багато місцевих рухів недоторканих. Серед них слід виділити «Self-Respect Movement», заснований у 1925 році Періяром Е. В. Рамасвами Найкером. Основною метою якого було скасування кастової системи, популяризація раціонального мислення та протидія домінуванню брахманських традицій в Тамілнаді, що на півдні Індії³.

Крім того, ранній далітський рух поступово починає використовувати друковане слово як інструмент мобілізації. З'являються газети та брошури, у яких обговорюються питання дискримінації, освіти та політичних прав. Публічний дискурс дозволяв формувати спільну позицію і доносити її до ширшої аудиторії. Це сприяло переходу від локальних ініціатив до більш структурованої політичної діяльності. Окрему роль у цьому процесі відіграли перші видання, пов'язані з далітськими активістами. Газети ставали простором, де можна було відкрито обговорювати дискримінацію, публікувати промови та пояснювати політичні вимоги. Це дозволяло формувати спільну аргументацію і поступово вибудовувати власний інтелектуальний дискурс. У деяких регіонах акцент робився більше на соціальних реформах, в інших на політичному представництві. Така різноманітність підходів іноді ускладнювала координацію, але водночас робила рух більш гнучким. Він міг адаптуватися до місцевих умов і залучати різні групи населення.

¹ Ghanta C. From Reform to Revolution: Rise and Fall of Dalit Movement in Telangana. Hyderabad: Bookline, 2013. P. 64.

² Padmanabhan N. Ayyankali: The Voice of Marginalized People in Kerala // Journal of Emerging Technologies and Innovative Research. 2024. Vol. 11, Iss. 8. P. 225.

³ Self-Respect Movement 1925, Objectives, Significance, Impact // Vajiram & Ravi. URL: <https://vajiramandravi.com/upsc-exam/self-respect-movement/> (Дата звернення: 05.01.2026).

Важливо й те, що в цей час формується нова мова самоідентифікації далітів. Термін «Depressed Classes» був адміністративним, але активісти почали наповнювати його політичним змістом. Якщо раніше соціальний статус часто сприймався як неминучий, то тепер дедалі більше індійців починають бачити можливість колективної дії. Наприкінці 1920-х років далітський рух вже не можна було ігнорувати на загальноіндійському рівні. Питання представництва «пригнічених класів» поступово виходить на рівень колоніальної політики. Саме тому участь Амбедкара у «Круглих столах» (1930-1932 рр.), ініційованих британською колоніальною адміністрацією в Лондоні стала важливим етапом розвитку руху. Це був перший випадок, коли далітський лідер виступав на міжнародній політичній платформі¹.

Під час Другого круглого столу реформатор чітко сформулював вимогу окремого електорату для «Depressed Classes». Він аргументував це тим, що без незалежного голосу в парламенті даліти залишатимуться під контролем вищих каст. Його позиція базувалася на ідеї політичної автономії, а не лише морального співчуття. Це суттєво відрізняло його підхід від підходу М. К. Ганді². Як стверджує П. Уллах питання створення окремої виборчої курії для хариджан стало «глухим кутом» переговорів³.

М. К. Ганді рішуче виступав проти надання особливого представництва для представників нижчих каст. Він вважав, що окремий електорат для далітів може розділити індійське суспільство та наголошував на необхідності збереження єдності національного руху. Для нього боротьба з недоторканністю мала передусім моральний і духовний характер. Таким чином, між двома лідерами виникла принципова різниця у баченні шляхів вирішення проблеми⁴.

Саме це розходження у підходах зробило конфлікт 1932 року неминучим. Сторони по-різному розуміли саму суть рівності. Для Амбедкара рівність означала чітко прописані права і політичні гарантії, тоді як для Ганді вона була

¹ The Round Table Conference (Second Session): Proceedings. London: HMSO, 1932. P. 311–318.

² B. R. Ambedkar, Writings and Speeches in 17 volumes... Vol. 2, P. 122–129.

³ Уллах П. Гандистська кампанія за права хариджанів у 1932–1933 рр.. С. 139.

⁴ Chakrabarty B. Social and Political Thought of Mahatma Gandhi. P. 154–160.

пов'язана з моральним очищенням суспільства. Це протистояння не було особистим конфліктом, воно відображало різні моделі політичної інтеграції. Амбедкар вимагав гарантій і правових механізмів, тоді як Ганді покладался на реформування суспільної свідомості. Дискусія виходить за межі теорії та переходить у практичну площину після оголошення «Communal Award» («Комунальної постанови») у 1932 році. Саме тоді питання окремого представництва стало центральним¹.

До початку 1930-х років далітські активісти вже мали досвід переговорів із колоніальною адміністрацією та участі в загальноіндійських політичних дискусіях. Їхня позиція перестала бути маргінальною, адже питання представництва набуло офіційного статусу. З цієї причини оголошення Комунальної постанови стало не випадковим епізодом, а логічним результатом попередніх вимог і дебатів. У цей період далітський рух вже не обмежувався лише вимогами соціального покращення. Йдеться про спробу переосмислити самі основи політичної участі в колоніальній Індії. Представники руху наполягали на тому, що рівність має бути закріплена інституційно, а не залишатися декларативною.

Таким чином, ранній далітський рух пройшов шлях від локальних ініціатив до участі у великих політичних переговорах. Його розвиток був пов'язаний не лише з діяльністю одного лідера, але саме Б. Р. Амбедкар став тією фігурою, яка надала руху чітку політичну програму. До початку 1930-х років далітський рух уже мав сформовану ідеологічну основу та досвід організованої боротьби. Саме на цьому ґрунті й розгорнулися події 1932–1933 років.

¹ Biswas S. The Poona Pact and the Representation of Dalits in Colonial India. P. 5–9.

2 РОЗДІЛ. ПЕРЕБІГ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАМПАНІЇ ЗА ПРАВА ХАРІДЖАН.

2.1. Пуна Пакт 1932 року: причини, зміст і політичні наслідки.

Пуна Пакт 1932 року став одним із найбільш суперечливих моментів в історії далітського руху. Він виник не раптово, а як результат тривалих політичних дискусій довкола питання представництва «Depressed Classes». До початку 1930-х років проблема вже вийшла за межі соціальної дискримінації і перетворилася на питання конституційного устрою майбутньої Індії. Саме в цьому контексті й слід розглядати події 1932 року.

Передумови конфлікту безпосередньо пов'язані з Круглими столами (1930–1932рр.) ініційованих британською колоніальною адміністрацією в Лондоні. Під час цих переговорів британський уряд обговорював майбутню політичну систему Індії та механізми представництва різних груп населення. Б. Р. Амбедкар виступав як представник «Depressed Classes» і наполягав на необхідності окремого електорату. На його думку, без цього даліти залишалися б під контролем вищих каст навіть у разі розширення виборчих прав¹. Позиція Амбедкара ґрунтувалася на тому, що соціальна нерівність автоматично трансформується в політичну залежність. Якщо голосування відбувається в межах спільного електорату, то кандидати від нижчих каст змушені орієнтуватися на більшість. Це означало б, що їхня політична автономія фактично нівелюється. Саме тому він вважав окремий електорат не привілеєм, а необхідною гарантією.

М. К. Ганді твердо виступав проти надання особливого представництва нижчих спільнот. Будучи очільником «Індійського національного конгресу» (ІНК), він стверджував, що «...Конгрес не поширюватиме цю ідею в жодному вигляді чи формі. Тому він найрішучіше виступатиме проти будь-яких подібних

¹ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 136-140.

ініціатив»¹. На заключному пленарному засіданні Другого Круглого столу 1931 року, він запропонував провести неформальні дискусії між учасниками конференції з метою вирішення комунальної проблеми та звернувся до прем'єр-міністра Макдональда з проханням відтермінувати проведення конференції до завершення цих обговорень. Однак незабаром по завершенню столу після прибуття до Індії, 4 січня 1932 року Ганді було заарештовано².

Втім після завершення двох Конференцій за Круглим столом британська колоніальна адміністрація констатувала, що індійські громади не змогли досягти взаємоприйняттого компромісу щодо комунального питання. У зв'язку з чим, англійський уряд заявив про намір не допустити, щоб відсутність компромісу між громадами стала перешкодою для подальшого конституційного розвитку Індії. Відтак було оголошено про готовність самотійно усунути цю перешкоду шляхом розробки та запровадження тимчасової схеми врегулювання представництва громад³. Перебуваючи у в'язниці Ганді писав листи, де нагадував про свою заяву і висловлював свою позицію щодо харіджан⁴.

Вже в серпні 1932 року, попри попередження Ганді, прем'єр-міністр Великої Британії Рамзі Макдональд оголосив про створення Комунальної постанови («Communal Award»). Цей документ передбачав створення окремих електоратів для недоторканих, мусульман, сикхів та інших груп, що проживають на території Індії, відповідно до їх частки в населенні⁵. Формально це означало визнання далітів як окремої політичної категорії. Тож для Амбедкара це виглядало як часткова перемога.

Реакція М. К. Ганді була різко негативною. Він вважав, що окремий електорат для далітів розколе індуїстське суспільство і послабить національний рух. На той момент він перебував у в'язниці в Єрваді, але саме звідти Махатма оголосив про намір розпочати голодування на знак протесту проти Communal

¹ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 57.

² Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 2. P 137.

³ Там само. С. 133.

⁴ Уллах П. Гандистська кампанія за права харіджанів у 1932–1933 pp. С. 139.

⁵ Communal Award, 16 August 1932 // Government of India Constitutional Documents.

Award¹. Цей крок різко підвищив напругу, адже з огляду на попередній досвід голодувань, стало очевидним, що він не відступить від свого задуму. Тому, коли Ганді заздалегідь заявив про намір голодувати до смерті, це викликало серйозне занепокоєння за його життя серед представників індійських політичних кіл².

М. К. Ганді трактував недоторканих не як окрему політичну спільноту, а як частину індуїстського суспільства. Він наголошував, що цю проблему потрібно вирішувати шляхом морального очищення та соціальних реформ, а не через політичне відокремлення. У цьому проявилася глибока різниця між його позицією і поглядом Амбедкара. Як зазначає індійський історик Біпан Чандра, для Ганді єдність нації була пріоритетом навіть у питаннях соціальної справедливості³. Таким чином, між двома лідерами сформувалися принципово різні підходи інтерпретації проблеми недоторканості. Проте, вони обидва прагнули соціальних перетворень за допомогою демократичних та мирних засобів; вони не підтримували жодного виду насильницького повалення влади⁴.

До того ж соціальна проблема недоторканості на початку XX століття мала значні масштаби та охоплювала вагомую частину жителів Індії. За даними перепису населення Британської Індії 1931 року до категорії «Depressed Classes» було віднесено приблизно 50–60 млн осіб, що становило близько 15 % населення країни⁵. Ці показники свідчать про широке поширення дискримінації за кастовою ознакою та її структурний характер у соціальній організації індійського суспільства.

Одним із ключових індикаторів соціальної нерівності був рівень освіти. У першій половині XX століття грамотність серед представників нижчих каст залишалася вкрай низькою. За оцінками дослідників, базові навички читання і письма мали лише кілька відсотків представників «Depressed Classes»⁶. Такий стан суттєво обмежував можливості соціальної мобільності, доступ до

¹ Brown J. M. *Gandhi: Prisoner of Hope*. New Haven: Yale University Press, 1989. P. 240–245.

² Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. *История Индии. XX век*. Москва: Институт востоковедения РАН, 2010. С. 186.

³ *India's Struggle for Independence* / Chandra B. et al. New Delhi: Penguin, 1999. P. 283–285.

⁴ Sampathkumar M. Comparative Study B.R. Ambedkar and Mahatma Gandhi // *Historical Research Letter*. 2015. Vol. 23. P. 7.

⁵ *Census of India, 1931*. Vol. 1: India...

⁶ Omvedt G. *Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India*. P. 155–170.

кваліфікованої праці та участь у ширшому суспільному житті. Водночас це сприяло збереженню економічної залежності далітів і відтворенню існуючої соціальної ієрархії.

Так само політичне представництво цієї соціальної групи протягом тривалого часу залишалося обмеженим. Лише у 1930-х роках унаслідок політичних реформ колоніальної адміністрації питання представництва «Depressed Classes» почало розглядатися на загальнодержавному рівні. Зокрема рішення Communal Award 1932 року передбачало створення 71 зарезервованого місця для представників цієї групи у законодавчих органах Британської Індії¹.

Соціальна складність кастової системи додатково посилювала проблему дискримінації. За оцінками дослідників, на початку ХХ століття в Індії існувало понад 3000 каст і підкаст, які формували багаторівневу систему соціальної ієрархії². Водночас масштаби й конкретні форми дискримінації могли відрізнятися залежно від регіону. За даними колоніальної статистики, частка пригнічених у населенні була особливо значною у південних і центральних провінціях Британської Індії, зокрема в Мадрасі та Бомбеї, де представники нижчих каст становили вагомую частину сільського населення. У північних регіонах їхня частка була дещо меншою, однак соціальна ізоляція та обмежений доступ до економічних і соціальних ресурсів залишалися характерними рисами їхнього становища.

За таких умов питання політичного представництва виходило за межі суто інституційного оформлення виборчої системи й набувало принципового значення. У цьому контексті оголошення голодування Ганді на знак протесту проти Communal Award мало величезний резонанс. В Індії почалися масові акції підтримки, релігійні церемонії та заклики до компромісу. У суспільному просторі дедалі частіше лунали розмови про існування глибоких соціальних суперечностей і дискримінації.

¹ The Round Table Conference (Second Session): Proceedings.

² Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 264-265.

Водночас постать Б. Р. Амбедкара опинилася в центрі загальнонаціональної уваги: його ім'я активно обговорювали в пресі, політичних колах та громадських організаціях, адже саме тоді він став героєм моменту, лідером та речником пригноблених. Проте, на його адресу надходила велика кількість телеграм і листів, серед яких були як звернення з вимогами та закликами до поступок, так і відверті погрози, що створювало атмосферу значного морального та політичного тиску.

Незважаючи на це, він відкрито критикував методи політичного тиску, до яких вдався Ганді. «Мені байдужі ці політичні трюки», — заявляв доктор Б. Р. Амбедкар, продовжуючи, — «...ця погроза пана Ганді, померти від голоду, не є моральною боротьбою, а лише політичним ходом»¹. Розвиваючи цю думку, лідер недоторканих також підкреслював: «...спосіб мислення Махатми дивний і, безумовно, виходить за межі мого розуміння. Він не тільки не намагається збільшити ту мізерну політичну владу, яку пригноблені класи отримали за Комунальним рішенням, але, навпаки, він поставив на карту своє життя, щоб позбавити їх того небагатого, що вони мають»².

Британський прем'єр-міністр чітко дав зрозуміти, що колоніальна влада не має наміру самотійно відкликати або змінювати постанову. Водночас уряд заявив про готовність прийняти будь-який компромісний варіант, якщо його буде досягнуто шляхом домовленості між представниками недоторканих та іншими політичними силами Індії³. Тож, такі провідні індійські політичні діячі, як Тедж Бахадур Сапру, Раджендра Прасад та інші, закликали до компромісу⁴. Однак для того, щоб врятувати життя Ганді, було необхідно відкликати постанову британського прем'єр-міністра, а для цього було необхідно отримати схвалення доктора Амбедкара, який здобув цю перемогу для пригноблених.

Реформатор опинився в надзвичайно складній ситуації. З одного боку, він не хотів відмовлятися від політичних гарантій, з іншого — відповідальність за

¹ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 2. P. 133

² Там само.

³ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 88.

⁴ Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. С. 186.

можливу смерть Ганді могла мати катастрофічні наслідки для далітського руху. У своїй книзі «What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables», згадуючи цей момент, він писав «Що стосується мене, то без перебільшення можна сказати, що жодна людина не була поставлена перед більшою та серйознішою дилемою, ніж я тоді. Це була заплутана ситуація. Мені довелося зробити вибір між двома різними альтернативами»¹.

Як вже було зазначено, з метою досягти компромісу було організовано низку зустрічей за участю впливових представників індійського суспільства, зокрема Теджбахадура Сапру, М. Р. Джайкара та Мадан Мохана Малавії, які прагнули виробити прийнятне рішення щодо представництва недоторканих². До переговорів було запрошено і Б. Р. Амбедкара, який зайняв обережну й принципову позицію, наголошуючи, що будь-які переговори можливі лише за наявності чіткої альтернативної пропозиції від самого Ганді. Амбедкар підкреслював, що не має наміру жертвувати законними вимогами недоторканих під тиском обставин і вимагав, щоб пропозиції щодо компромісу були офіційно представлені від імені індуських лідерів, які підтримували позицію Махатму³.

Подальші переговори відбувалися у напруженій атмосфері пошуку компромісу, адже з в'язниці в Єрваді надходили звістки про погіршення здоров'я Ганді⁴. Доктор Амбедкар зазначав, що запропоновані варіанти потребують додаткового часу для розгляду, та пропонував звернутися до нього з проханням відкласти голодування на декілька днів. Однак президент конференції Мадан Мохан Малавія відкинув таку можливість, що ускладнило переговорний процес і змусило Амбедкара наполягати на збереженні Комунальної постанови. Попри це, провідні учасники конференції продовжили шукати альтернативні рішення. Зокрема, було запропоновано схему виборів на зарезервовані місця, відповідно до якої представники пригноблених класів мали спочатку обирати групу кандидатів, з-поміж яких остаточний вибір здійснювався спільним електоратом

¹ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 88.

² Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 2. P. 153.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 162.

індусів та далітів. Після тривалих дискусій Амбедкар висловив готовність до компромісу за умови надання додаткових гарантій і поступок, що могли б компенсувати втрати від відмови від Комунальної премії¹.

Переговори між сторонами розпочалися у вересні 1932 року в Пуні. Вони проходили під сильним суспільним тиском і в атмосфері морального шантажу. Сам Амбедкар пізніше згадував, що вибір був між принципом і життям людини². Так, 24 вересня 1932 року було підписано Пакт Пуна (Poona Pact), який змінив підхід виборчих квот для хариджан. Саме тут і проявився компромісний характер домовленостей.

Найголовніше положення Пакту полягало у відмові від окремого електорату. Замість цього вводилася система спільного голосування, але з попереднім окремим відбором кандидатів від «Depressed Classes». Тобто виборці з числа далітів мали право сформувати список кандидатів, з якого вже потім обирали депутата в межах загального електорату³. Це виглядало як спроба поєднати автономію з формальною єдністю індуїстського суспільства.

Кількість зарезервованих місць для пригнічених класів у провінційних законодавчих органах була збільшена. Якщо Communal Award передбачав 71 місце, то Пуна Пакт збільшував цю цифру до 148⁴. У Мадрасі – 30, Бомбеї – 3, Сінді – 25, Панджабі – 8, Біхарі та Оріссі – 18; У Центральних провінціях – 20, Ассамі – 7, Бенгалії – 30, та в Об'єднаних провінціях – 20. Обрання на ці місця повинні здійснюватися спільним електоратом. Таким чином, Амбедкар отримав більше представницьких мандатів, але втратив принцип окремого політичного корпусу⁵.

Окрім провінційного рівня, Пакт передбачав також представництво далітів у Центральному законодавчому органі – 18% місць⁶. Це означало, що даліти

¹ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 2. C. 163-165.

² Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 92-95.

³ Там само. С. 97-102.

⁴ India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 286.

⁵ Poona Pact, 1932.

⁶ Там само.

офіційно визнавалися частиною індуїстської спільноти, але з особливими гарантіями представництва.

Окремий пункт стосувався забезпечення доступу до державної служби. У тексті угоди наголошувалося на необхідності справедливого представництва «Depressed Classes» у публічних інституціях. Хоча формулювання були доволі загальними, сам факт включення цього питання до Пакту мав важливе символічне значення. Йшлося вже не лише про вибори, а й про ширшу соціальну інтеграцію. Також передбачалося виділення коштів на розвиток освіти для далітів. Це було логічним продовженням вимог, які звучали ще в 1920-х роках. Освіта розглядалася як інструмент подолання багатовікової ізоляції. Угода визнавала необхідність державної підтримки в цій сфері.

Формально Пуна Пакт виглядав як взаємна поступка. Ганді отримував відмову від окремого електорату, що зберігало єдність індуїстського політичного поля. З символічної сторони це означало перемогу інтерпретації Махатми, згідно з якою пригноблені фактично відмовились від ідеї політичної автономії, на якій наполягав Амбедкар. Водночас його політичний опонент, Б. Р. Амбедкар домогся збільшення кількості місць і закріплення механізмів попереднього відбору кандидатів. Проте вже тоді було зрозуміло, що цей компроміс не усуває всіх суперечностей.

Суттєвим моментом було те, що Пакт не ліквідував кастову дискримінацію як соціальне явище. Він регулював лише політичне представництво. Саме тому частина далітських активістів сприймала угоду як вимушений крок, а не остаточне вирішення проблеми¹. Питання глибших соціальних реформ залишалося відкритим.

У сучасній історіографії Пуна Пакт оцінюється по-різному. Деякі дослідники вважають його стратегічною помилкою, яка обмежила політичну автономію далітів². Інші наголошують, що за умов тиску та голодування Ганді альтернативи фактично не існувало³. Сам Амбедкар пізніше неодноразово

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit. P. 145–148.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 32–35.

³ Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 246–248.

підкреслював, що рішення було продиктоване конкретною ситуацією, а не повною згодою з позицією опонентів.

Вже після того, як англійський парламент, відповідно до пакту вніс зміни до «Communal Award», 26 вересня 1932 року М. К. Ганді припинив голодування¹. Ситуація зовні стабілізувалася, однак внутрішня напруга не зникла. Для частини індійського суспільства компроміс виглядав як перемога національної єдності. Проте для багатьох представників «Depressed Classes» це був складний і неоднозначний момент. Вони отримали більше місць у законодавчих органах, але втратили механізм окремого політичного голосу.

Для Амбедкара Пакт став особисто драматичним епізодом. Пізніше він неодноразово наголошував, що погодився на компроміс під сильним моральним тиском². На його думку, голодування Ганді фактично поставило його в ситуацію, де будь-яке рішення мало тяжкі наслідки. Саме тому в подальші роки він дедалі більше дистанціювався від Індійського національного конгресу.

Політично Пуна Пакт заклав основу системи резервованих місць для так званих «Scheduled Castes» («зареєстрованих класів»), яка згодом була закріплена в Конституції незалежної Індії 1950 року³. Ідея представництва через надання квот стала частиною державної політики країни. Хоча механізм окремого електорату не був реалізований, принцип особливих гарантій для історично пригнічених груп зберігся.

Водночас Пакт посилив роль Ганді як морального лідера нації. Його голодування було сприйняте як акт самопожертви заради єдності індуїстського суспільства. Це зміцнило позиції Конгресу в національному русі. Проте така інтерпретація подій не враховувала повною мірою інтереси далітів як окремої політичної сили.

Для далітського руху наслідки були подвійними. З одного боку, збільшення кількості зарезервованих місць створило нові можливості для участі в політиці. З іншого боку, система спільного електорату означала залежність від голосів

¹ Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. С. 186-187.

² Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 100-105.

³ Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 19-23.

вищих каст. Як зазначає Крістоф Жаффрело, це зберігало структурну асиметрію у представництві¹.

Соціально Пуна Пакт не призвів до негайного зменшення дискримінації. Недоторканність як практика продовжувала існувати в багатьох регіонах. Хоча Ганді активізував кампанію проти недоторканності і почав ширше використовувати термін «харіджани», що було частиною його політичної стратегії, глибокі соціальні зміни відбувалися повільно². Політична домовленість не автоматично трансформувалася в соціальну рівність.

У довгостроковій перспективі Пуна Пакт вплинув на концепцію самого Амbedкара. Він дедалі більше переконувався, що соціальне визволення далітів неможливе лише в межах реформованого індуїзму. Саме після подій 1932 року його критика традиційної кастової системи стала більш радикальною, що насамперед проявлялось у його роботах³. Згодом це приведе його до ідеї релігійного переходу та буддистської конверсії⁴.

Крім того, договір став важливим прецедентом у колоніальній конституційній практиці. Він продемонстрував, що питання соціальної нерівності можуть безпосередньо впливати на архітектуру політичної системи. Представництво більше не розглядалося лише через призму територіальних округів або релігійних спільнот. Соціальний статус окремих груп також ставав чинником політичного устрою. Законодавчі ініціативи британської колоніальної адміністрації 1930-х років заклали основу для подальших реформ, а надання владою виборчих прав для зареєстрованих каст стало одним із перших кроків у напрямку їхньої політичної інтеграції.

У сучасних дослідженнях Пакт Пуна 1932 року часто оцінюється як компроміс, який одночасно відкрив нові можливості і закрити альтернативні шляхи розвитку далітського руху⁵. Деякі автори вважають, що окремий електорат

¹ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 36–40.

² Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 249–252.

³ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables; Ambedkar B. R. Writings and Speeches: in 17 vol.

⁴ Thorat. K. Dr B.R Ambedkar's Conversion to Buddhism: A Path towards of Self-Identity // Multidisciplinary Scientific Reviewer. 2016. Vol. 3, Iss. 3. P. 16-17.

⁵ Zelliott E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 150–155.

міг би створити більш автономну політичну платформу для далітів. Інші підкреслюють, що в умовах 1932 року збереження життя Ганді та уникнення масових заворушень було критично важливим. Таким чином, цей Пакт став не просто політичною угодою, а поворотним моментом у взаєминах між далітським та національним рухом, а також колоніальною владою. Він заклав основу майбутньої системи квот, але водночас загострив питання автономії та самостійності харіджан. Саме тому оцінка цього документа й сьогодні залишається дискусійною.

Варто зауважити, що Пакт мав також довгострокові наслідки для внутрішньої стратегії далітського руху. Після 1932 року стає очевидним, що боротьба за права не може обмежуватися лише переговорами з національними лідерами. Активісти дедалі більше орієнтуються на створення власних політичних структур. Це проявляється в посиленні організаційної роботи та формуванні окремої політичної програми.

Як вже згадувалось, події 1932 року вплинули і на політичну риторику Амбедкара. Якщо раніше він робив акцент переважно на конституційних гарантіях, то після Пакту Пуна його виступи стають більш критичними щодо індуїстської соціальної системи загалом. Він починає відкрито ставити питання про те, чи можливе реальне звільнення далітів у межах традиційного релігійного порядку¹. Слід сказати, що Пакт став не завершенням конфлікту, а етапом радикалізації позиції. Важливо також враховувати, що договір вплинув на сприйняття далітів у ширшому політичному середовищі. Відтепер їх не можна було ігнорувати як соціальну меншину без політичного голосу, оскільки навіть у межах спільного електорату їхні інтереси вимагали врахування. Це поступово змінювало структуру політичних переговорів у колоніальній Індії.

Разом із тим система зарезервованих місць не гарантувала автоматичного посилення далітського впливу. Кандидати змушені були працювати в межах ширших коаліцій, що часто обмежувало їхню автономію. Як зазначає Елеонор Зелліот, реальна ефективність представництва залежала від політичного

¹ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 110–115.

контексту конкретних провінцій¹. Іншими словами, формальна квота не завжди означала реальну силу.

Оцінюючи Пуна Пакт з позиції сучасної історіографії, можна побачити, що він став компромісом між принципом політичної автономії та ідеєю національної єдності. Частина дослідників вважає, що окремий електорат міг би сприяти формуванню незалежної далітської політичної традиції². Інші наголошують, що в умовах 1932 року та масового тиску альтернативний сценарій міг призвести до ще глибшого розколу індійського суспільства.

Не менш важливо й те, що Пакт заклав підвалини політики позитивної дискримінації, яка стала характерною рисою вже незалежної Індії. Система резервування місць для «Scheduled Castes» і «Scheduled Tribes» у парламенті, освітніх закладах та державній службі має прямий історичний зв'язок із домовленостями 1932 року³. Компроміс колоніального періоду продовжив діяти вже в постколоніальній державі.

В цілому події 1932 року можна розглядати як зіткнення двох різних політичних фреймів. М. К. Ганді намагався інтерпретувати проблему недоторканності як внутрішню моральну кризу індуїстського суспільства, що власне, не потребує політичного відокремлення. Натомість Б. Р. Амbedкар наполягав на тому, що даліти становлять окрему політичну групу, яка потребує інституційних гарантій представництва.

Отже, Пуна Пакт 1932 року був результатом складних переговорів, морального тиску та політичного розрахунку. Він забезпечив збільшення представництва «Depressed Classes», але не дав їм повної автономії. Водночас саме ця угода заклала інституційні механізми, які згодом стали основою системи квот у незалежній Індії. Тому оцінювати Пакт однозначно як перемогу або поразку було б спрощенням. Договір показав, що соціальна нерівність не може бути відокремлена від конституційного будівництва. Питання каст вплинуло на саму логіку формування політичної системи. Саме тому події 1932 року слід

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 152–158.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 41–44.

³ Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. P. 26–30.

розглядати не лише як епізод конфлікту між М. К. Ганді та Б. Р. Амбедкаром, а як момент, коли далітський рух остаточно увійшов у простір великої політики. Даний компроміс відкрив новий етап антикастової кампанії, яка у 1933 році лише набула ширшого соціального та суспільного характеру.

2.2. Розвиток і трансформація кампанії в 1933 році.

Події 1932 року не завершили кампанію за права «Depressed Classes», а радше перевели її в нову фазу. Після підписання Пуна Пакту боротьба перестала концентруватися лише на питанні окремого електорату. У 1933 році акценти зміщуються на ширші соціальні й релігійні реформи. Кампанія поступово трансформується з конституційної суперечки в суспільний рух із більш комплексними вимогами.

Для М. К. Ганді 1933 рік став періодом активної антикастової агітації. Після припинення голодування він розгорнув широку кампанію проти недоторканності. Саме тоді він уводить та активно починає використовувати термін «харіджани», який мав підкреслити гідність і духовну цінність цієї спільноти¹. У травні 1933 року Махатма розпочав нове 21-денне голодування, вже не як протест проти конкретного політичного рішення, а як форму духовного очищення суспільства². Він наголошував, що індуїзм повинен позбутися практики недоторканності.

Цей крок знову мобілізував широку підтримку серед його прихильників. Водночас частина далітських активістів, зокрема Б. Р. Амбедкар, сприймали таку тактику більше як моральний тиск, а не системну реформу.

Паралельно з гандистською кампанією Амбедкар продовжував наполягати на політичних гарантіях. Для нього Пуна Пакт не означав завершення боротьби. У 1933 році він активно працює над формуванням програмних положень, які мали забезпечити реальну участь далітів у державному управлінні³. Його позиція дедалі більше відрізнялася від гандистської риторики морального вдосконалення.

У цей період стає помітною різниця у стратегічних підходах лідерів. Ганді орієнтувався на зміну суспільної свідомості через проповіді, поїздки та заклики до реформ у межах індуїзму. Амбедкар, навпаки, робив ставку на юридичні

¹ Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 253–255.

² India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 288–289.

³ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 118–122.

механізми та державні гарантії. В наслідок чого кампанія 1933 року фактично роздвоюється на морально-релігійну і політико-правову лінії.

У ширшому контексті ці суперечності відображали глибшу кризу ідентичності індійського суспільства, що сформувалася в умовах колоніального панування. Деякі дослідники підкреслюють, що британська адміністрація не лише встановила політичний контроль над Індією, але й значною мірою вплинула на формування соціальних уявлень і культурних наративів. Колоніалізм сприяв поширенню комплексу меншовартості та підриву традиційних форм соціальної самоорганізації, що ускладнювало процес формування нової національної ідентичності. Саме тому боротьба проти кастової дискримінації в 1930-х роках поступово почала розглядатися не лише як соціальна реформа, а як частина ширшого процесу постколоніальної трансформації індійського суспільства¹.

Важливим елементом трансформації стала активізація роботи на місцевому рівні. У різних регіонах Індії починають проводитися заходи з відкриття храмів для харіджан, ініціюються освітні програми та збори коштів на розвиток шкіл. Однак потрібно зауважити, що ефективність таких кроків була неоднорідною. У деяких провінціях опір традиціоналістів залишався дуже сильним. Соціальна напруга зберігалася. Попри публічні заяви про рівність, у багатьох селах практика недоторканності продовжувала діяти. Це підсилювало скепсис частини далітів щодо щирості реформ. Через що, як зазначає Елеонор Зелліот, реальні зміни вимагали не лише символічних жестів, а й структурних перетворень².

У 1933 році кампанія проти недоторканності набуває більш масового характеру. Ганді здійснює низку поїздок Індією, зустрічається з громадами та закликає відкривати храми. Такі акції мали великий символічний ефект, оскільки питання доступу до святинь було одним із найбільш чутливих. Водночас у багатьох регіонах це викликало спротив ортодоксальних груп. Одним із показових прикладів стала кампанія за відкриття храму Гуруваюр у Кералі на

¹ Петленко І. Постколоніальна Індія: роль лідерів у трансформації суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. 2024. № 2(11). С. 33.

² Zelliott E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 160–163.

початку 1930-х років¹. Спроби допустити представників нижчих каст всередину викликали спротив з боку традиційних індуїстів, що призвело до протестів і публічних дискусій щодо збереження звичних релігійних практик.

Значним кроком у напрямі подолання практики недоторканності стало проголошення храмової реформи в князівстві Траванкор у 1936 році, яка дозволила представникам «Depressed Classes» відвідувати індуїстські храми². Це рішення мало не лише релігійне, але й суспільно-політичне значення, оскільки символізувало поступове руйнування традиційних бар'єрів між кастами. Водночас сама поява таких реформ свідчила про зростання впливу антикастового руху та посилення суспільної дискусії щодо необхідності змін у соціальній структурі індійського суспільства. Таким чином локальні конфлікти і реформи демонструють, що кампанія проти недоторканності поступово перетворювалася на ширший процес соціальної та політичної трансформації.

Позиція Амбедкара щодо питання храмового доступу суттєво відрізнялася від гандистської. З його точки зору, боротьба за право входу до храмів не вирішує фундаментальної проблеми нерівності, а відтак не може розглядатися як самодостатній напрям емансипації. Більше того, реформатор підкреслював, що пригноблені не повинні домагатися доступу до інституцій, які їх історично принижували³.

Паралельно в середовищі далітських активістів зростає критичне ставлення до гандистської кампанії. Дехто вважав, що термін «харіджани» має патерналістський відтінок і не відображає реального становища спільноти. Амбедкар наголошував, що гідність не може бути подарована зверху, вона має бути забезпечена правами⁴.

Дедалі чіткіше формується розуміння того, що боротьба за права повинна мати довгострокову стратегію. Після Пуна Пакту стало очевидно, що навіть досягнуті домовленості можуть обмежувати автономію. Тому далітський рух

¹ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 107.

² Kumari T. S. A glance of Suchindam Temple Entry Proclamation of 1936 / IJNRD. 2018. Vol. 3, Iss. 10. P. 73-75.

³ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 110-112.

⁴ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 125–128.

починає активніше розвивати власну організаційну базу. Посилюється роль місцевих конференцій та асоціацій.

У цьому процесі важливу роль відігравали політичні лідери, які формували нові наративи суспільного розвитку. Саме через діяльність таких постатей, як Джавахарлал Неру, або вже згадуваних Махондрас Карамчанд Ганді, Бхімрао Рамджі Амбедкар, антикастовий рух набував чіткішого ідеологічного змісту. Їхні політичні програми поєднували вимоги соціальної справедливості з ширшими завданнями модернізації індійської держави. У результаті проблема кастової дискримінації поступово інтегрувалася в дискусію про формування нової постколоніальної ідентичності Індії¹.

Значущим моментом стало також розширення публічної дискусії про касту в індійській пресі. Питання недоторканності вже не розглядалося як другорядне. Воно стає частиною загальнонаціональної політичної розмови. Саме в цей період формується новий тип аргументації, де проблема каст пов'язується з поняттями демократії та рівноправ'я.

Тому як вже було зазначено, в процесі кампанії проти недоторканності важливу роль відігравала преса, яка стала одним із головних засобів поширення ідей соціальної реформи. Газетні публікації дозволяли інформувати широкі кола суспільства про перебіг кампанії, обговорювати проблеми кастової дискримінації та висвітлювати конкретні приклади соціальних змін. Через ЗМІ формувалася публічна дискусія навколо становища «Depressed Classes», що сприяло поширенню ідей рівності та необхідності реформування традиційних соціальних практик.

Для поширення цієї думки Махатма Ганді активно використовував журналістику. Окрім англomовного тижневика «Harijan», перший випуск якого вийшов 11 лютого 1933 року², важливу роль у комунікації з індійським суспільством відігравали також видання місцевими мовами, зокрема журнал

¹ Петленко І. Постколоніальна Індія: роль лідерів у трансформації суспільства. С. 34-35.

² Harijan / Journals by Gandhiji.

«Navjivan»¹. Через ці видання поширювалися ідеї соціальної рівності, критика кастової дискримінації та інформація про діяльність руху за ліквідацію недоторканності, що дозволяє розглядати їх як важливі джерела для аналізу кампанії 1930-х років.

Аналіз матеріалів газети «Harijan» за 1933 рік свідчить, що видання відігравало вагомий роль у формуванні суспільної дискусії щодо проблеми недоторканності в індійському суспільстві². Газета виступала не лише як інформаційне джерело, але і як інструмент соціальної мобілізації, спрямований на поширення ідей рівності та реформування традиційної кастової системи. Через регулярні публікації редакція формувала у читачів розуміння того, що проблема дискримінації «Depressed Classes» має не лише релігійний, а й соціально-економічний характер.

Особливістю редакційної політики було поєднання новинної інформації з морально-етичними аргументами. У матеріалах газети проблема недоторканності часто розглядається як моральна криза індійського суспільства, що потребує внутрішнього реформування. Такий підхід дозволяв представити боротьбу за права харіджан не лише як політичну конфронтацію, а як необхідний процес духовного очищення суспільства. У публікаціях підкреслювалося, що усунення недоторканності є моральним обов'язком індійського суспільства. Як зазначалося у тижневику «Harijan», індуїзм не може зберігати свою духовну сутність, якщо в ньому продовжує існувати практика соціального відчуження так званих «недоторканих».

У номері від 11 лютого 1933 року поряд із соціально-політичними матеріалами публікується поетичний текст Рабіндраната Тагора³. Включення творів відомих інтелектуалів мало важливе символічне значення, оскільки таким чином далітський рух отримував підтримку авторитетних діячів культури, що

1 Gandhi M. K. The Story of My Experiments with Truth. Chapter 158: Temple Entry. URL: <https://www.mkgandhi.org/autobio/chap158.php> (Дата звернення: 27.02.2026).

² Harijan / ed. Mahatma Gandhi. Vol. 1. 1933. URL: <https://archive.org/details/HindSwaraj.Harijan.vol1/page/n273/mode/2up> (Дата звернення: 01.03.2025).

³ Там само. С. 4.

дозволяло представити питання недоторканності як загальнонаціональну моральну проблему.

Подальші публікації демонструють поступовий перехід від ідейної аргументації до висвітлення конкретних практичних кроків. У випуску від 24 червня 1933 року в рубриці «Week to Week» повідомляється про відкриття храмів для харіджан у різних регіонах Індії¹. Перелік таких подій має важливе пропагандистське значення, оскільки створює у читачів уявлення про поступове поширення соціальних реформ. Таким чином, ці новини формували образ руху як масштабного процесу, що охоплює різні частини країни.

Окрім релігійної сфери, значну увагу приділено освітнім ініціативам. У червневих публікаціях згадується відкриття нічних шкіл, бібліотек і освітніх центрів для дітей з недоторканих. Освіта розглядалася як один із ключових інструментів подолання соціальної нерівності та розширення можливостей для представників пригноблених каст.

У номері від 1 липня 1933 року ця тема отримує подальший розвиток у статті про студентський гуртожиток для харіджан². У матеріалі підкреслюється спільне проживання і навчання представників різних каст, що розглядається як засіб поступового руйнування соціальних бар'єрів. Разом із тим липневі номери демонструють, що кампанія виходила далеко за межі суто соціальної проблеми й набувала виразного політичного виміру. Зокрема, у публікації про урядовий циркуляр у Мадрасі обговорюється заборона державним службовцям відкрито підтримувати або критикувати кампанію проти недоторканності³.

Цей епізод показує складні взаємини між громадським рухом і колоніальною адміністрацією. З одного боку, британська влада декларувала намір захистити нижчі касты від дискримінації, підтримуючи окремі реформи та вписуючи це у власний «цивілізаційний» наратив⁴. З іншого – вона прагнула обмежити саме ті форми далітської активності, які могли перетворити

¹ Harijan / ed. Mahatma Gandhi. Vol. 1. P. 154

² Там само. С. 264

³ Там само.

⁴ Касты в Индии. / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; С. 301-305.

антикастову компанію на інструмент політичної мобілізації країни. Всі заходи мали значний політичний підтекст, оскільки англійська влада прагнула стабілізувати своє управління Індією, зберігаючи контроль над різними соціальними групами.

Подальший розвиток далітської кампанії відображено у матеріалах осінніх номерів газети *Harijan*. У випуску від 30 вересня 1933 року публікуються регіональні звіти з Ассаму, Белларі та Бомбею¹. У цих матеріалах висвітлюються освітні програми, економічна допомога та санітарні ініціативи, спрямовані на покращення умов життя харіджан. Водночас вересневі номери містять і аналітичні матеріали, присвячені осмисленню самого поняття «Depressed Classes». У статті «A Definition» порушується проблема визначення цієї категорії та підкреслюється складність її соціальної структури². Автор наголошує, що до цієї групи входять різні соціальні спільноти з відмінними умовами життя та статусом у суспільстві. Що є корисним та свідчить про прагнення редакції не лише висвітлювати проблему недоторканності, але й аналізувати її соціальну природу.

Іншою важливою темою вересневих публікацій є питання повсякденних умов життя пригноблених. У матеріалах газети описуються проблеми доступу до води, санітарних умов і житла. Такі описи мають не лише інформаційний характер, а й виконують важливу соціальну функцію, привертаючи увагу читачів до реальних умов життя представників пригноблених каст.

Жовтневий номер газети від 7 жовтня 1933 року демонструє подальший розвиток кампанії³. У матеріалах цього випуску йдеться про діяльність організацій, які займаються підтримкою харіджан, зокрема про створення освітніх установ і благодійних фондів. Окрему увагу приділено діяльності М. К. Ганді, який виступав одним із головних ідеологів кампанії проти недоторканності. У публікаціях підкреслюється його роль у формуванні моральних принципів руху та у створенні організацій, що займалися допомогою

¹ *Harijan* / ed. Mahatma Gandhi. Vol. 1. P. 267.

² Там само.

³ Там само. С. 274

далітів. Через такі матеріали газета формувала образ Ганді як морального лідера соціальної реформи.

Грудневі номери 1933 року демонструють, що до кінця року далітська кампанія набула значного поширення¹. У матеріалах повідомляється про відкриття храмів для харіджан, створення нових освітніх програм і розвиток соціальної допомоги, що формувало у читачів уявлення про поступове розширення реформ і їхнє поширення в різних регіонах Індії. Особливістю грудневих матеріалів є також висвітлення діяльності громадських організацій, які підтримували рух. У статтях підкреслюється роль добровільних пожертв, благодійних фондів і місцевих ініціатив.

Публікації тижневика «Harijan» за 1933 рік свідчать про те, що преса відігравала ключову роль у поширенні ідей антикастового руху. Поєднуючи моральні аргументи, висвітлення соціальних ініціатив та опис умов життя представників «Depressed Classes», газета сприяла формуванню нового погляду на проблему недоторканності. сприяло перетворенню питання кастової дискримінації на предмет активного суспільного обговорення. Водночас трансформація кампанії виявляла суперечності не лише на соціальному рівні, але й у політичній площині.

Для Індійського національного конгресу 1933 рік став випробуванням послідовності. З одного боку, партія підтримувала антикастові гасла. З іншого, вона не завжди була готова до радикальних структурних змін. Це створювало напруження між деклараціями і практикою, що не залишалося непоміченим серед далітських активістів. Водночас британська колоніальна влада продовжувала спостерігати за розвитком ситуації. Для неї внутрішні суперечності індійського суспільства могли бути інструментом політичного маневру. Проте після Пуна Пакту адміністрація вже не могла повністю ігнорувати вимоги «Depressed Classes», оскільки вони стали частиною офіційного політичного процесу.

¹ Harijan / ed. Mahatma Gandhi. Vol. 1. P. 338

У підсумку 1933 рік став періодом поступового розширення змісту кампанії. Вона перестає бути лише реакцією на «Communal Award» і Пуна Пакт. Натомість формується ширший рух за соціальне перетворення, який поєднує правові вимоги, релігійні реформи та боротьбу за громадянську гідність. У цьому контексті дедалі виразнішою стає позиція Б. Р. Амбедкара, який наголошував, що політичні гарантії не матимуть сенсу без руйнування соціальної ієрархії¹. Його виступи цього періоду містять посилення критики індуїстського соціального порядку. Після Пуна Пакту він дедалі чіткіше формулює думку, що недоторканність не є «відхиленням» від норми, а логічним наслідком кастової системи. У своїх публікаціях початку 1930-х років Амбедкар підкреслював, що без радикальної перебудови суспільних відносин формальна рівність залишатиметься декларативною².

Паралельно з цим Ганді у 1933 році активізував кампанію підтримки недоторканих. Він активно впроваджував програми, спрямовані на поліпшення їхнього становища та доступу до місць загального користування. Індійський національний конгрес також намагався використати зростаючу політичну активність харіджан у своїх інтересах, демонструючи суперечливий підхід у своїй політиці. З одного боку, Конгрес прагнув залучити низькі касты до загальної боротьби проти британського панування пробудивши в них національну самосвідомість та вивести їх з-за спин представників верхівки кастової ієрархії. З іншого — використовував пригноблених як один із засобів тиску на колоніальний уряд. ІНК, маючи значний вплив серед представників опікуваних прошарків, завдяки активній діяльності Ганді в цьому напрямку, у 1932 році сприяв створенню низки товариств далітів. Найбільш значним із них стало «Harijan Sevak Sangh». У якості друкованого органу об'єднання було засновано вже згадуваний щотижневик «Harijan». Товариство мало на меті соціальну інтеграцію «харіджан» через освіту, санітарні реформи та відкриття храмів³. Махатма наголошував, що недоторканність є «гріхом» індуїстського суспільства.

¹ Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, 17 vols... Vol. 5. P. 130–134.

² Там само. С. 138–142.

³ India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 290–292.

Проте, як зауважує Джудіт Браун, його концепція передбачала моральне виправлення, а не демонтаж самої кастової структури¹. Це створювало принципову відмінність у баченнях майбутнього лідерів руху.

У листопаді 1933 року Ганді вирішив провести всеіндійський тур на підтримку харіджан, почавши кампанію 7 листопада з міста Вардха штату Махараштра. Як уже зазначалося, головними цілями його кампанії були відкриття храмів, підвищення суспільної обізнаності та збір коштів для новоствореного товариства². Важливим завданням цих поїздок було мобілізувати індійське суспільство та налагодити взаємодію з місцевими активістами серед харіджан. У ході зустрічей з активістами Махатма наголошував на необхідності боротьби проти недоторканості як умови досягнення соціальної справедливості. Водночас його підхід залишався дещо обмеженим: на відміну від Амбедкара, він не виступав за такі радикальні зміни, як міжкастові шлюби чи спільні обіди, зосереджуючись передусім на реформуванні практик у межах індуїстського суспільства³.

Практичні результати кампанії проявлялися у відкритті релігійних установ (зокрема, Намгарів – молитовних залів) для представників нижчих каст, а також у розширенні доступу до освіти⁴. У різних округах Ассаму створювалися місцеві осередки «Harijan Sevak Sangh», що координували діяльність із соціальної підтримки харіджанів. При цьому Ганді підкреслював, що подолання недоторканості неможливе лише завдяки фінансовим внескам окремих благодійників, а потребує широкої участі всього суспільства⁵.

Як вже було зазначено, зростає роль далітської преси. Видання, пов'язані з Б. Р. Амбедкаром, дедалі активніше обговорюють питання гідності, політичних прав і соціальної дискримінації. Публічний простір стає ареною ідейного протистояння між концепцією «харіджанської» опіки та вимогою самостійного

¹ Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 257–260.

² Singh S., Marwah R. Revisiting Gandhi: Legacies for World Peace and National Integration. World Scientific, 2021. P. 211.

³ Там само. С. 211-212.

⁴ Lodrick D. Das H. Assam // Encyclopedia Britannica. 2026. URL: <https://www.britannica.com/place/Assam> (Дата звернення: 9.03.2026).

⁵ Singh S., Marwah R. Revisiting Gandhi: Legacies for World Peace and National Integration. P. 212-213.

політичного голосу¹. Саме тут формується нова мова далітської самоідентифікації.

Не менш важливо, що в цей період питання каст починає пов'язуватися з темою демократії. Деякі дослідники зазначають, що дебати 1932 – 1933 року заклали підґрунтя для майбутньої конституційної моделі Індії, де соціальна справедливість стала однією з ключових засад держави². Отже, трансформація кампанії мала не лише короткостроковий політичний ефект, а й довгострокове інституційне значення.

У середовищі далітських активістів формується переконання, що участь у спільному електораті повинна поєднуватися з автономною організаційною роботою. Зростає увага до питання економічної незалежності та доступу до освіти. Як зазначає Крістоф Жаффрело, саме у середині 1930-х років закладаються основи майбутньої далітської політичної мобілізації³.

Кампанія поступово набуває перетворюється на довготривалий процес, а не реакцію на окреме рішення британського уряду. Якщо 1932 рік був роком гострого політичного конфлікту, то наступний період можна назвати етапом стратегічного переосмислення: питання вже не зводилося лише до механізму виборів, йшлося про те, яким буде місце «Depressed Classes» у майбутній політичній системі Індії.⁴

Така трансформація особливо чітко проявила розбіжності у баченні шляхів реформ. Гандистська кампанія зосереджувалася на символічних кроках. Відкриття храмів, заклики до міжкастового спілкування, створення освітніх фондів мали значний публічний резонанс⁵. Проте ці дії не завжди супроводжувалися структурними змінами в доступі до землі, праці чи адміністративних посад. Саме це викликало скепсис серед частини далітських активістів⁶. У середині 1933 року дедалі помітнішою стає тенденція до

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 164–168.

² Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. P. 31–34.

³ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 45–49.

⁴ India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 301–305.

⁵ Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 267–272.

⁶ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 174–179.

автономізації далітської політики. Активісти починають більше говорити про власні організації, власні конференції та окрему програму дій. Йдеться вже не лише про реакцію на ініціативи Конгресу або британської адміністрації, а про формування самостійного порядку денного¹.

До того ж, варто зазначити, що події 1932–1933 років вплинули на саму мову політичної дискусії. Поняття «рівність» дедалі частіше починає пов'язуватися не лише з моральними категоріями, а й із конституційними гарантіями. Як зазначає Крістоф Жаффрело, саме в цей період далітське питання інтегрується в ширший дискурс про демократичне представництво².

Таким чином, трансформація кампанії у 1933 році означала перехід від реакції на конкретне політичне рішення до формування довгострокової стратегії боротьби. Далітський рух поступово виходить із позиції об'єкта опіки та закріплюється як самостійний політичний суб'єкт. Події 1932–1933 років не лише загострили суперечності між різними підходами до вирішення кастового питання, а й змусили далітських лідерів чіткіше окреслити власну програму дій. Саме в цей період закладаються ті ідейні та організаційні основи, які визначатимуть розвиток руху в другій половині 1930-х років.

¹ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 90–95.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 60–63.

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ КАМПАНІЇ 1932-1933 РР. ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ДАЛІТСЬКОГО РУХУ.

3.1. Політичні та соціальні результати кампанії для становища харіджан.

Кампанія 1932–1933 років стала переломним моментом для становища «Depressed Classes» у політичній системі колоніальної Індії. Хоча вона не ліквідувала кастову дискримінацію, її наслідки суттєво змінили механізми представництва.

Найважливішим політичним результатом стало закріплення в межах Пакту Пуна принципу резервованих місць¹. Сам факт такого закріплення мав довгострокове значення, оскільки далітів було визнано як окрему категорію у виборчій системі, до того ж це означало створення інституційних гарантій їхньої участі в політичному процесі. Збільшення кількості зарезервованих місць у провінційних законодавчих органах — приблизно з 71 до 148 — більш ніж удвічі розширило їхнє формальне представництво². Навіть у межах спільного електорату це створювало простір для появи далітських кандидатів, які могли публічно представляти інтереси своєї спільноти³. Водночас потрібно зауважити, що залежність від голосів вищих каст зберігалася, тож це обмежувало повну автономію.

Показовим є досвід виборів 1937 року, коли представники пригнічених класів отримали місця в провінційних законодавчих зборах у межах зарезервованих виборчих округів, запроваджених після Пуна Пакту. Йдеться, зокрема, про провінції Бомбей, Мадрас, Бенгалію та Об'єднані провінції, де для них було виділено окремі місця у складі законодавчих органів. Однак на практиці їхня політична діяльність значною мірою залежала від позиції Індійського

¹ India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 305–309.

² Poona Pact, 1932.

³ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 180–184.

національного конгресу, який домінував у більшості цих регіонів. У багатьох випадках такі депутати були інтегровані в ширші партійні структури та змушені підтримувати загальнопартійну лінію, навіть якщо вона не повністю відповідала інтересам їхньої спільноти. Це обмежувало можливість автономного формування політики та знижувало ефективність представництва як інструменту захисту прав.

Практика діяльності міністерств ІНК в період з 1937 по 1951 роки демонструє, що деякі обрані представники з числа зареєстрованих могли просувати інтереси своєї спільноти в межах існуючої системи. У низці провінцій було ухвалено рішення, спрямовані на розширення громадянських прав далітів. Зокрема, це стосується їхнього доступу до храмів, державних посад, громадських джерел води, транспорту, медичних закладів та освітніх установ¹. Показовим є досвід Мадраського регіону, де законодавчими зборами було ухвалено законопроект, що забороняв дискримінацію зареєстрованих каст у доступі до громадських ресурсів та установ, утримуваних за державний кошт, виключно на підставі їхнього походження². Проте ефективність цих дій визначалася не лише формальною присутністю в органах влади, ключовим було те, наскільки обрані представники могли робити інтереси «Depressed Classes» видимими в процесі ухвалення політичних рішень.

Незважаючи на обмеження, саме принцип резервування став довготривалим інституційним результатом кампанії. У подальшому він став основою політики позитивної дискримінації в незалежній Індії: Конституція 1950 року закріпила квоти для «Scheduled Castes», продовживши логіку домовленостей 1932 року³. До того ж вона включала в себе статті, що заперечили дискримінацію за кастовою ознакою та саме поняття «недоторканості», яка була глибоко вкоріненою практикою в індійському суспільстві, що зводила касты до найнижчих щаблів соціальної ієрархії та позбавляла їх основних прав людини. Наказ оголосив

¹ Biswas S. Did the Poona Pact Disenfranchise the 'Depressed Classes'? An Analysis of the 1936–1937 and 1945–1946 // *Studies in Indian Politics*, 2021. Vol. 9, Iss. 2. P. 11-12.

² Там само.

³ Granville A. *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*. P. 34–40.

недоторканність незаконною і передбачив покарання за неї, тим самим надавши харіджанам певний захист від дискримінації¹.

Інтеграція далітів до Конституції стала важливим кроком у напрямку їх соціального піднесення та розширення можливостей. Конституційний наказ передбачає бронювання місць на державних посадах і в навчальних закладах для представників далітської спільноти, а також забезпечує додаткові пільги, такі як стипендії, фінансова підтримка та особливі привілеї у багатьох аспектах життя. Однією з головних цілей даної ініціативи було створення рівного доступу до освіти та працевлаштування для членів каст, які раніше піддавалися значним обмеженням. Система резервацій, передбачена цим актом, дозволила їм вирватися з кола бідності та ізоляції й отримати доступ до тих перспектив, яких вони раніше були позбавлені.

У довготривалій перспективі наслідки кампанії проявилися і після здобуття Індією незалежності в 1947 році, відбулося значне пом'якшення політики, пов'язаної з кастами, племенами та іншими відсталими класами. Впровадження конституції було початковим етапом інституційного закріплення цих змін. Варто згадати Закон 1955 року про захист громадянських прав, який став важливим правовим інструментом для боротьби з кастовою дискримінацією в Індії, оскільки він був прийнятий з метою захисту прав осіб, які належать до зареєстрованих каст і племен, і задля запобігання будь-яким актам насильства або несправедливості проти них².

Водночас кампанія вплинула і на національний рух. Індійський національний конгрес був змушений включити антикастову проблематику до свого порядку денного³. Навіть якщо позиції залишалися суперечливими, сама тема стала частиною загальноіндійської політичної дискусії, що означало неможливість її подальшого ігнорування.

Інтеграція цієї проблематики відбувалася не лише на рівні риторики, але й через конкретні напрями політики, серед яких важливе місце посідала освіта. В

¹ The Constitution (Scheduled Castes) Order, 1950.

² The protection of civil rights act, 1955.

³ Guha R. India after Gandhi. New Delhi: HarperCollins, 2007. P. 29–33.

1937 році М. К. Ганді опублікував у тижневику «Narijan» серію статей, де виклав своє бачення самодостатньої освітньої системи. На його думку, будь-які спроби реформування освіти залишатимуться на поверхні без певної автономії у питаннях фінансування. В жовтні того ж року у Вардзі була скликана Всеіндійська конференція з питань освіти, зустріч призначила комітет на чолі з Закіром Хусейном, щоб підготувати попередню схему і навчальний план у світлі резолюцій, прийнятих на зборах. Звіт комітету був опублікований під назвою «Базова національна освіта» в 1938 році та відомий як «Схема Вардха» (Wardha Scheme). У схемі палко згадувався план 7-річного курсу безоплатної та обов'язкової освіти для недоторканих. Протягом 1938 року нова система була впроваджена на практиці в шести основних провінціях Конгресу¹.

Після 1933 року питання освіти поступово перетворюється на один з ключових напрямів соціальних змін. У різних регіонах активізуються ініціативи, пов'язані з відкриттям шкіл для дітей із «Depressed Classes». Освіта почала розглядатися не лише як шлях індивідуального підйому, а як інструмент колективного посилення спільноти. Водночас цей процес залишався обмеженим за масштабом і значною мірою залежав від регіональної політики, що підкреслює нерівномірний характер соціальних змін.

У провінціях, таких як Бомбейське та Мадраське президенства, реформи впроваджувалися активніше, що проявлялося у створенні навчальних закладів або розширенні доступу до вже існуючих. Натомість у деяких місцях, наприклад, у Бенгальському президентстві подібні ініціативи часто наштовхувалися на соціальний спротив і мали обмежений характер, що зберігало нерівний доступ до питання освіти. Тож незважаючи на окремі успіхи, доступ до якісної освіти залишався обмеженим, особливо в сільських районах, де кастові упередження продовжували відігравати визначальну роль².

Не менш складною залишалася ситуація і в економічній сфері. Хоча кампанія й привернула увагу до проблеми дискримінації, традиційний поділ

¹ Mondal A. Free and Compulsory Primary Education in India Under the British Raj: A Tale of an Unfulfilled Dream // SAGE Open. 2017. Vol. 7, No. 3. P. 7.

² Zelliott E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 185–189.

праці продовжував діяти. Представники нижчих каст часто були змушені виконувати ті ж «традиційні» функції, що й раніше¹. Професійний поділ і економічна залежність залишалися незмінними, особливо в сільськогосподарських регіонах. Попри те що у містах з'являлися певні можливості для працевлаштування освічених представників далітів, ці випадки мали поодинокий характер і мало впливали на загальну картину нерівності². Ба більше, зростання представництва кастових представників у основних службах, розширення освітніх можливостей та пов'язане з цим посилення їхньої політичної присутності відбулися лише після здобуття незалежності.

Окремо варто звернути увагу на вплив кампанії на освітню мобільність. Після 1933 року дедалі більше активістів пов'язували соціальне визволення з необхідністю створення власної інтелектуальної еліти³. Освіта розглядалася не просто як індивідуальний ресурс, а як стратегічний інструмент зміни становища всієї спільноти. Зростання уваги до освіти змінило горизонт очікувань спільноти: замість пом'якшення окремих форм дискримінації дедалі частіше висувається вимога повної громадянської рівності, що відображає розширення політичних амбіцій.

Показовим прикладом є діяльність Бхімрао Рамджі Амбедкара, який, здобувши освіту, зміг увійти до політичного та адміністративного середовища й представляти інтереси «Depressed Classes» на загальноіндійському рівні. Його кар'єра демонструє можливість соціального підйому, зокрема через освіту. Однак подібні випадки залишалися радше винятком і не змінювали загальної структури соціальної нерівності.

Кампанія також вплинула на символічний статус далітів у суспільстві. Навіть якщо повсякденні практики не зникли, сам факт офіційного визнання проблеми підривав уявлення про «природність» кастової ієрархії⁴. Дискусія про рівність почала звучати як політична вимога, а не як прохання про співчуття.

¹ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 248–252.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 69–72.

³ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 190–194.

⁴ Dirks N. B. Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India. P. 208–212.

Реакція різних регіонів була неоднаковою: у частині провінцій ініціативи щодо відкриття храмів і освітніх програм отримували підтримку та сприяли зменшенню соціальної дистанції між кастами, тоді як в інших викликали спротив і загострення напруги. Це свідчить про залежність наслідків кампанії від локального контексту та їхню внутрішню суперечливість¹. Ці відмінності пояснювалися як рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, так і специфікою місцевих політичних структур. У більш урбанізованих і адміністративно розвинених провінціях зміни впроваджувалися швидше, тоді як у сільських районах із жорсткішою кастовою ієрархією вони часто залишалися формальними. Крім того, значну роль відігравала позиція місцевих еліт, які могли як підтримувати реформи, так і блокувати їхню реалізацію.

Крім того, кампанія посилила внутрішню солідарність у середовищі «Depressed Classes». Спільний досвід політичної мобілізації сприяв формуванню нової ідентичності². Далі дедалі частіше починали говорити про себе як про спільноту з власними інтересами та історією боротьби. Соціальний ефект проявився і в зміні риторики. Якщо раніше мова часто йшла про «реформування» нижчих каст, то після 1932–1933 років акцент зміщується на рівність прав. Це означало зміну самого підходу до проблеми: від благодійності до вимоги справедливості³. Що простежується у масових виступах та діях влади, зокрема за доступ до храмів і громадських ресурсів. Згодом ці рухи стали більш організованими та політизованими. Водночас державна політика була спрямована на впровадження антидискримінаційних норм і розширення можливостей для «Depressed Classes» брати участь у суспільному житті.

Соціальні наслідки кампанії не були одномоментними та не мали однакової динаміки в різних регіонах. У частині провінцій зміни відчувалися швидше, тоді як в інших кастові практики залишалися майже незмінними. Це створювало ситуацію нерівномірної трансформації, коли формальні рішення співіснували зі

¹ Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. P. 276–279.

² Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 102–106.

³ Granville A. The Indian Constitution. P. 41–44.

старими соціальними механізмами. Саме ця суперечливість і потребує окремого розгляду економічних та довгострокових наслідків кампанії.

Економічні результати кампанії були менш помітними, проте важливими: після Пуна Пакту питання доступу «Depressed Classes» до державної служби та освітніх стипендій почало розглядатися системніше, хоча сама угода не передбачала формальних гарантій економічної рівності¹. У провінційних адміністраціях поступово почали звертати увагу на необхідність залучення представників нижчих каст до публічної служби. Ці зміни не були масштабними, однак вони мали символічне значення². Водночас більшість представників «Depressed Classes» продовжували залишатися в межах традиційної економічної структури. Земельна залежність і низькооплачувана праця зберігалися, особливо в сільських районах³. Кампанія не ліквідувала економічної нерівності, але вона зробила її частиною політичного порядку денного.

Події 1932–1933 років також вплинули на політичну еволюцію одного з головних лідерів далітського руху Б. Р. Амбедкара. Після компромісу в Пуні він дедалі більше схиляється до ідеї автономної політики, яка не повинна залежати від позиції Конгресу. Це проявляється в його подальших виступах і публікаціях, де питання рівності вже формулюється як вимога структурної перебудови суспільства⁴.

Кампанія фактично змінила баланс аргументів у політичній дискусії. Якщо раніше даліти часто сприймалися як об'єкт реформ, то після 1932 року вони дедалі більше виступають як суб'єкт переговорів⁵. Ця зміна ролі мала довготривалі наслідки для формування окремої далітської політичної традиції.

У другій половині 1930-х років наслідки кампанії проявляються у спробах створення більш чітко структурованих організацій, зокрема таких як «Independent Labour Party» заснована Амбедкаром⁶. Паралельно з цим

¹ India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. P. 309–312.

² Census of India, 1931, vol. 1. P. 50–54.

³ Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 296–301.

⁴ Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. P. 255–260.

⁵ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 107–111.

⁶ Там само. С. 132–140.

розвивалися й інші ініціативи реформаторського спрямування, наприклад, організація «Harijan Sevak Sangh», чия діяльність була зосереджена не стільки на досягненні політичної автономії, скільки на соціальному удосконаленні становища представників далітських спільнот. Ідея політичної автономії вже не виглядає радикальною, вона стає логічним продовженням досвіду Пуна Пакту. Саме в цей період закладаються підвалини тієї стратегії, яка згодом вплине на формування післяколоніальної моделі представництва¹.

Окрім політичних та економічних змін, кампанія 1932–1933 років мала виразний психологічний ефект для далітської спільноти. Уперше питання їхнього статусу стало предметом загальноіндійської уваги, а не лише локальних конфліктів. Це сприяло формуванню відчуття історичної значущості власної боротьби. Даліти починають бачити себе не лише як соціально пригнічену групу, а як учасників великого політичного процесу².

Підсумовуючи, події навколо голодування Ганді й переговорів у Пуні мали подвійний вплив. З одного боку, компроміс сприймався як вимушений крок, що обмежив політичну автономію. З іншого боку, сама участь у переговорах на такому рівні підвищувала символічний статус далітських лідерів. Амбедкар постає не як маргінальний реформатор, а як політичний представник, з яким змушені рахуватися³.

Важливо й те, що після 1932 року змінюється мова публічної дискусії. Далітське питання дедалі частіше формулюється через категорії «прав», «гарантій» і «представництва», а не через поняття благодійності чи милосердя. Така зміна риторики означала поступовий перехід до модерної політичної логіки, де рівність мислиться як юридично закріплений принцип. Досвід 1932 року показав необхідність спеціальних механізмів представництва, що згодом було враховано під час розробки Конституції незалежної Індії. Не менш важливим став і символічний злам у сприйнятті кастової ієрархії. Після публічних дебатів 1932 року вона вже не виглядала «природним порядком», а ставала предметом

¹ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 72–76.

² Zelliott E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 195–199.

³ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 112–116.

політичного оскарження. Це не означало її зникнення, але означало зміну її статусу в суспільній свідомості

3.2. Кампанія 1932–1933 років у колективній пам'яті та подальшому розвитку далітського руху.

Події 1932–1933 років з часом перетворилися з політичного епізоду на символічний рубіж у колективній пам'яті далітського руху. Якщо в момент підписання Пуна Пакту він сприймався багатьма як компроміс або навіть вимушена поступка, то в наступні десятиліття його значення почало переосмислюватися. У далітському історичному наративі цей період дедалі більше подається як момент політичного самоствердження, коли «Depressed Classes» вперше виступили як окрема переговорна сила¹.

Особливе місце в колективній пам'яті про події 1932–1933 років посідає образ переговорів у Пуні та голодування Ганді. Для частини національного руху ця подія закарбувалася як приклад морального лідерства, однак у далітській інтерпретації вона часто набуває іншого змісту. Наголос робиться не на духовному акті самопожертви, а на ситуації морального тиску, в якій опинився Амбедкар. Така різниця в інтерпретації демонструє, що пам'ять про ті самі події може формувати різні політичні смисли².

Значну роль у формуванні цієї пам'яті відіграли тексти самого Амбедкара, зокрема його критичні оцінки діяльності Індійського національного конгресу та позиції Ганді. У них Пуна Пакт постає не як завершення боротьби, а як етап, що засвідчив обмеження інтеграційної моделі без реальних гарантій автономії. Саме ці інтерпретації стали основою для подальшої далітської історіографії, в якій 1932 рік часто подається як момент втраченої можливості окремого електорату³.

Водночас у колективній пам'яті закріпилася ідея, що саме після 1932 року далітський рух набув чіткішої політичної форми. Події цього періоду інтерпретуються як точка переходу від соціального протесту до структурованої політичної боротьби. Як зазначає Крістоф Жаффрело, досвід Пуна Пакту сприяв

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 214–219.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 92–101.

³ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 220–226.

формуванню окремої політичної традиції, що згодом вплинула на появу далітських партій¹.

Не менш важливим є й те, що пам'ять про 1932–1933 роки стала частиною символічного канону руху. Вона регулярно відтворюється в промовах, публікаціях і політичних заходах, присвячених постаті Амбедкара чи то Ганді. У такий спосіб історичний епізод набуває функції ідентифікаційного маркера, який відокремлює далітську політичну традицію від ширшого націоналістичного наративу.

З плином часу акценти в колективній пам'яті змінювалися. Якщо перші десятиліття після подій 1932 року характеризувалися критичним ставленням до компромісу, то пізніше з'являються спроби більш збалансованої оцінки. Частина дослідників наголошує, що Пуна Пакт, попри суперечливість, створив правові передумови для системи резервування, яка стала важливим інструментом соціальної мобільності². Тож варто сказати, що пам'ять про кампанію не є статичною, вона трансформується разом із політичним досвідом спільноти.

Зміна історичної дистанції суттєво вплинула на інтерпретацію кампанії 1932–1933 років. У перші десятиліття після здобуття незалежності Індії офіційна національна історіографія здебільшого акцентувала на ролі Ганді та на ідеї національної єдності. У такому контексті Пуна Пакт подавався як необхідний компроміс, що дозволив уникнути розколу індуїстського суспільства. Проте в далітському середовищі зберігалася альтернативна лінія пам'яті, де ці події трактувалися як приклад обмеження політичної автономії «Depressed Classes».

Особливої ваги в цьому процесі набуло поступове формування культу пам'яті Б. Р. Амбедкара. Якщо за життя він часто сприймався як суперечлива фігура, то в післявоєнний період його образ починає трансформуватися у символ боротьби за рівність. Події 1932–1933 років стають одним із центральних моментів цієї символічної біографії. Амбедкар постає не просто учасником переговорів, а лідером, який намагався відстояти політичну суб'єктність далітів

¹ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 118–124.

² Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. P. 49–55.

у складних умовах морального тиску¹. Натомість постать М. К. Ганді у колективній пам'яті тривалий час домінувала в межах загальнонаціонального наративу. Ці відмінності у сприйнятті відображаються і в науковому середовищі, де оцінки кампанії залишаються неоднозначними. Частина дослідників розглядає діяльність Махатми як прогресивну спробу інтеграції далітів у національний рух, і підкреслює її значення для подальшого закріплення громадянських прав². Інші, навпаки, наголошують на обмеженості цих змін або трактують дії Ганді як такі, що стримували формування автономної далітської політики. Тому в цьому контексті критика Амбедкара набуває особливого значення, оскільки вона закладає підґрунтя для альтернативної, емансипаційної моделі пам'яті про події цих років.

У 1960–1970-х роках, на тлі активізації далітських рухів у різних штатах, інтерпретація Пуна Пакту набуває більш критичного характеру. Частина активістів починає говорити про «втрачену можливість» окремого електорату, вбачаючи в ньому потенційний шлях до більшої автономії³. У такій інтерпретації 1932 рік перетворюється на символ боротьби, яка була частково обмежена компромісом. Водночас з'являються й інші оцінки. Деякі дослідники наголошують, що навіть у межах спільного електорату система резервування стала інструментом поступової соціальної мобільності⁴. Саме через цей механізм у наступні десятиліття сформувалася нова генерація далітських політиків і державних службовців. Така точка зору дозволяє розглядати Пуна Пакт не лише як поступку, а як етап складного процесу інституціоналізації прав.

У публічному просторі образ Амбедкара дедалі більше віддаляється від образу Ганді. Якщо в офіційній національній пам'яті вони часто подаються як два лідери, що прагнули справедливості різними шляхами, то в далітській політичній риториці підкреслюється принципова відмінність їхніх підходів. Як вже згадувалось, Амбедкар у цьому наративі символізує правову емансипацію,

¹ Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 125–131.

² Мезенцева О. В. Роль индуизма в идеологической борьбе современной Индии. Москва: Наука, 1985. С. 39.

³ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 201–207.

⁴ Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. P. 52–60.

тоді як Ганді – моральну реформу без радикального демонтажу кастової структури.

Важливим чинником переосмислення стала й активізація академічних досліджень, присвячених далітській історії. Починаючи з другої половини ХХ століття, з'являються роботи, які намагаються подолати однобічність націоналістичної інтерпретації та приділити більше уваги голосу самих «Depressed Classes»¹. У цих дослідженнях кампанія 1932–1933 років розглядається як переломний момент формування політичної суб'єктності, а не лише як епізод у біографії Ганді.

Історична пам'ять про 1932–1933 роки змінювалася разом із політичним досвідом далітської спільноти. У різні періоди акценти зміщувалися від критики компромісу до наголосу на його інституційних наслідках. Саме через призму цих інтерпретацій поступово формувалося розуміння автономії, представництва та правового захисту. У подальшому ці уявлення безпосередньо вплинуть на організаційні форми далітської політики та появу нових партійних структур.

У другій половині ХХ століття пам'ять про Пуна Пакт дедалі частіше використовувалася в політичній риторичі далітських партій. Події 1932 року ставали аргументом на користь розширення квот, посилення соціальних гарантій і перегляду нерівності у доступі до ресурсів. Тож таким чином історичний епізод перетворювався на політичний інструмент сучасної боротьби.

Особливе значення мала поява в 1980-х роках партії «Bahujan Samaj Party», яка прямо апелювала до спадщини Амбедкара та до ідеї політичної мобілізації пригнічених груп². У її програмних документах 1932 рік згадується як момент, коли питання представництва було вперше винесене на рівень загальнонаціональної політики³. Така апеляція до історії демонструє, що пам'ять про кампанію не є лише академічним питанням, а активно функціонує в сучасному політичному просторі.

¹ Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 308–314.

² D'Souza S. M. Bahujan Samaj Party // Encyclopedia Britannica. 2026. URL: <https://www.britannica.com/topic/Bahujan-Samaj-Party> (Дата звернення: 16.04.2026).

³ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 85–94.

Водночас досвід 1932–1933 років вплинув і на стратегічну обережність далітських лідерів. У подальші десятиліття вони часто намагалися поєднати автономну риторiku з участю в ширших коаліціях. Це свідчить про усвідомлення складності політичного балансу між самостійністю та необхідністю союзів.

Кампанія також змінила уявлення про межі можливого в політиці. Якщо до 1932 року вимога окремого електорату здавалася радикальною, то сам факт її обговорення на високому рівні розширив горизонт політичних очікувань. У майбутньому це дозволило далітським активістам більш впевнено формулювати вимоги щодо перерозподілу влади й ресурсів. У цьому сенсі 1932–1933 роки стали не лише історичним епізодом, а точкою відліку для формування окремої політичної традиції. Власне через досвід компромісу й обмеження автономії поступово оформлюється переконання, що реальна рівність можлива лише за умови тривалої інституційної боротьби.

Тож саме ця логіка отримала подальший розвиток у діяльності вже згадуваної «Bahujan Samaj Party», яка змогла перетворити ідею представництва на інструмент реальної політичної влади. Зокрема, у штаті Уттар-Прадеш партія неодноразово формувала уряд, що дозволило реалізувати політику, спрямовану на розширення доступу далітів до державної служби, освіти та місцевого самоврядування. У період урядування Майяваті Прабху Дас (перша жінка з касты недоторканих, якій вдалося обійняти посаду глави уряду одного з індійських штатів), особлива увага приділялася дотриманню квот у публічному секторі, підтримці освітніх програм для «Scheduled Castes», а також символічній репрезентації далітської ідентичності через створення меморіальних комплексів і встановлення сотень пам'ятників Б. Р. Амbedкару, зокрема в штаті Уттар-Прадеш¹. Цей приклад демонструє, що інституційні механізми, закладені ще в 1932 році, в довгостроковій перспективі могли забезпечувати не лише символічне, але й реальне практичне представництво.

У сучасній історіографії події 1932–1933 років розглядаються значно ширше, порівняно з ранніми націоналістичними наративами. Якщо раніше Пуна

¹ Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 85–94.

Пакт переважно оцінювався в межах історії боротьби за незалежність, то нині дедалі більше уваги приділяється його впливу на формування соціальної політики та конституційного мислення. Дослідники намагаються розглядати кампанію не як епізод «конфлікту двох лідерів», а як структурний момент у розвитку індійської демократії. Частина сучасних істориків підкреслює, що переговори 1932 року оголили глибину соціальних протиріч усередині індійського суспільства. На їхню думку, саме тоді стало очевидно, що національний рух не є однорідним явищем, а питання соціальної рівності не можна відкладати на «після здобуття незалежності»¹.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із переоцінкою ролі Амбедкара. У працях останніх десятиліть він дедалі частіше постає не лише як представник «Depressed Classes», а як теоретик соціальної демократії та конституціоналізму². У цьому контексті згадані події розглядаються як ключовий момент його політичної еволюції, коли він остаточно переконався в необхідності правових, а не лише моральних механізмів захисту рівності.

Паралельно тривають жваві дискусії щодо оцінки самого Пакту. Частина авторів наголошують, що досягнутий компроміс обмежив потенціал автономної політики далітів, оскільки спільний електорат зберіг залежність від голосів вищих каст³. Інші ж вказують, що саме завдяки домовленості було закладено основу системи резервування, яка згодом стала важливим інструментом соціальної мобільності для історично маргіналізованих груп.

У XXI столітті пам'ять про кампанію активно присутня в публічному просторі. Вона відтворюється у політичних виступах, на річницях, у діяльності освітніх і громадських організацій. Постать Амбедкара стала символом конституційного захисту прав, а 1932 рік часто згадується як момент, коли ці права вперше були предметом системної політичної боротьби. Важливо й те, що сучасні дослідження дедалі більше звертають увагу на регіональний вимір подій 1932–1933 років. Аналіз локальних архівів і провінційної преси показує, що

¹ Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 315–320.

² Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. P. 145–152.

³ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 210–215.

сприйняття Пуна Пакту було неоднорідним і залежало від соціального контексту конкретного штату¹. Такий підхід дозволяє уникнути узагальнень і показати складність процесів, що відбувалися.

Окремі праці також розглядають кампанію в ширшому порівняльному контексті, співвідносячи її з іншими прикладами політики позитивної дискримінації у світі. У такій перспективі Пуна Пакт іноді оцінюється як ранній приклад спроби інституційно врегулювати питання соціальної нерівності через механізми представництва. Це розширює поле інтерпретації й дозволяє вписати події 1932 року в глобальну історію прав меншин.

Сучасна історіографія розглядає кампанію 1932–1933 років як подію, що продовжує впливати на осмислення індійської демократії. Дискусії навколо Пакту виходять за межі конкретного історичного контексту і пов'язуються з ширшими питаннями соціальної справедливості, представництва та меж державного втручання у сферу нерівності. У цьому сенсі інтерпретація подій 1932 року стає частиною сучасної теоретичної розмови про механізми захисту прав соціально вразливих груп. Сьогодні ці події все частіше розглядаються не лише з погляду історіографічного аналізу, а і як передумова подальших інституційних трансформацій.

Кампанія 1932–1933 років поступово почала сприйматися як один із витоків конституційної концепції соціальної справедливості. Її логіка простежується в системі резервування, у судових інтерпретаціях принципу рівності та в сучасних політичних дискусіях щодо меж державного втручання у сферу соціальної нерівності. Саме в цій площині постає питання про те, наскільки компроміс 1932 року визначив траєкторію подальшого розвитку індійської соціальної політики та чи можна розглядати його як точку інституційного зламу.

Хоча Пуна Пакт часто розглядається як важливий крок до інституційного визнання прав «Depressed Classes», у далітській традиції його оцінка далеко не однозначна. Уже в середині XX століття з'являються праці, у яких угода 1932 року описується як компроміс, що обмежив можливість повної політичної

¹ Rawat. S. R. Reconsidering Untouchability. Bloomington: Indiana University Press, 2011. P. 98–105.

автономії. Зокрема, звертається увага на те, що спільний електорат залишав кандидатів від нижчих каст залежними від ширшого виборчого корпусу, у якому домінували вищі касты¹.

Одночасно в далітській інтерпретації цей компроміс нерідко набуває не лише інституційного, але й морально-політичного значення. У цьому дискурсі проблема часто пов'язується з питанням морального тиску під час голодування Ганді. Частина авторів вважає, що рішення Амbedкара було прийняте в умовах надзвичайної політичної напруги, коли відмова від компромісу могла спричинити масштабні заворушення. У такій інтерпретації Пуна Пакт постає не як вільний вибір між альтернативами, а як результат обмежених можливостей.

Разом із тим існує й інша точка зору. Деякі дослідники наголошують, що окремий електорат у колоніальному контексті міг призвести до політичної ізоляції далітів. На їхню думку, інтеграція в загальну виборчу систему з механізмом резервування створила умови для поступової участі в загальнонаціональній політиці². Такий підхід не заперечує суперечливості компромісу, але пропонує розглядати його як прагматичне рішення в конкретних історичних умовах.

Окремий напрям критики стосується символічної складової кампанії. Після 1932 року частина далітських активістів почала сприймати використання терміну «харіджани» як прояв патерналізму. У їхньому розумінні зміна лексики не означала ліквідації структурної нерівності. Саме тому в подальші десятиліття дедалі більше поширюється самоназва «даліти», яка підкреслює досвід пригнічення і водночас претензію на політичну суб'єктність³.

Критичні оцінки також торкаються питання ефективності системи резервування. Хоча квоти створили можливості для появи нової політичної та адміністративної еліти, вони не усунули соціальної дистанції на рівні повсякденних практик. У деяких дослідженнях зазначається, що формальне

¹ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 206–212.

² Galanter M. Competing Equalities. Berkeley: University of California Press, 1984. P. 36–42.

³ Chakrabarty B. Social and Political Thought of Mahatma Gandhi. P. 118.

представництво не завжди гарантує реальний вплив на ухвалення рішень, особливо в умовах складної партійної ієрархії¹.

Водночас у сучасних дебатах дедалі частіше звучить думка, що оцінювати Пуна Пакт лише з позиції «втраченого окремого електорату» недостатньо. Події 1932 року відкрили можливість публічної дискусії про соціальну нерівність на рівні державної політики. Сам факт проведення такої дискусії вплинув на трансформацію політичного дискурсу, в якому питання гідності та прав набули чіткішого формулювання через категорії юридичного характеру.

У ХХІ столітті події 1932–1933 років залишаються активним елементом політичної та інтелектуальної дискусії. Пам'ять про Пуна Пакт функціонує не лише як історичний сюжет, а як аргумент у дебатах про соціальну справедливість і межі політики резервування. Як зазначає Крістоф Жаффрело, звернення до спадщини Амбедкара стало одним із центральних інструментів мобілізації далітських партій у пізньому ХХ столітті².

У виступах сучасних далітських лідерів постать Амбедкара постає передусім як архітектор конституційного захисту прав «Scheduled Castes». Події 1932 року в цьому контексті інтерпретуються як доказ того, що без правових гарантій соціальна рівність залишається декларативною. Саме досвід Пуна Пакту, на думку низки дослідників, вплинув на його подальшу роботу над Конституцією³.

Разом із тим у сучасній історіографії підкреслюється, що інтерпретація 1932 року залежить від політичного контексту. Елеонор Зелліот звертає увагу на те, що для частини далітських активістів Пуна Пакт став символом втраченої автономії, тоді як для інших він означав перший крок до системного представництва⁴. Така подвійність зберігається і в сучасних публічних дебатах.

У політичній практиці ХХІ століття апеляція до подій 1932 року часто використовується в дискусіях про розширення квот або перегляд критеріїв

¹ Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. P. 321–325.

² Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. P. 92–101.

³ Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. P. 70–78.

⁴ Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. P. 214–219.

включення до категорії «Scheduled Castes». Марк Галантера зазначає, що історична легітимація політики резервування ґрунтується на визнанні структурної нерівності, яка має тривалу історію¹. У цьому сенсі Пуна Пакт продовжує виконувати роль символічного джерела аргументації.

Водночас сучасні дослідження наголошують, що пам'ять про кампанію не є однорідною. Сьюзен Бейлі підкреслює, що регіональні особливості соціальної структури впливають на те, як саме осмислюється спадщина 1932–1933 років². У деяких штатах вона пов'язується передусім із питанням політичного представництва, в інших – із ширшими вимогами соціальної гідності та культурного визнання.

Окремої уваги заслуговує те, що кампанія дедалі частіше розглядається в глобальному контексті. У порівняльних дослідженнях політики позитивної дискримінації індійський досвід аналізується поряд з іншими моделями захисту соціально вразливих груп. У такій перспективі Пуна Пакт постає як один із ранніх прикладів спроби інституційно врегулювати глибоку соціальну нерівність через механізми представництва³.

Ці відмінності пояснювалися як рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, так і специфікою місцевих політичних структур. У більш урбанізованих і адміністративно розвинених провінціях зміни впроваджувалися швидше, тоді як у сільських районах із жорсткішою кастовою ієрархією вони часто залишалися формальними. Крім того, значну роль відігравала позиція місцевих еліт, які могли як підтримувати реформи, так і блокувати їх реалізацію. Це свідчить про те, що ефективність кампанії значною мірою залежала від конкретного соціального середовища.

Таким чином, кампанія 1932–1933 років набуває значення не тільки як окремий історичний епізод, а і як важливий елемент колективної пам'яті далітської спільноти. Її осмислення сприяло формуванню уявлень про політичну автономію, справедливість і межі компромісу. Множинність інтерпретацій цих

¹ Galanter M. *Competing Equalities*. P. 40–48.

² Bayly S. *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. P. 326–332.

³ Galanter M. *Competing Equalities*. P. 50–55.

подій забезпечила їхню довготривалу актуальність: вони продовжують слугувати інструментом політичної аргументації та переосмислення історичного досвіду, впливаючи на становлення сучасної далітської ідентичності й стратегій політичної боротьби.

У цьому контексті історія Пуна Пакту постає як ключовий момент напруженості між різними підходами розуміння соціальної справедливості, які залежать від того, на чому саме зосереджується увага дослідника або політичного діяча. Для одних це приклад обмеженої автономії в умовах тиску, для інших – початок інституційного закріплення спеціальних гарантій для соціально вразливих груп. Саме через цю різницю підходів кампанія 1932–1933 років і сьогодні залишається точкою відліку в дебатах про межі представництва, характер соціальної справедливості та стратегії політичної емансипації.

ВИСНОВКИ

Кампанія за права харіджан 1932–1933 років стала переломним етапом у розвитку далітського руху та в еволюції політичної системи колоніальної Індії. Події навколо Комунального акту, голодування М. К. Ганді та переговорів у Пуні вивели питання «Depressed Classes» на рівень конституційного врегулювання. Проблема недоторканності вперше була поставлена як політична й інституційна, а не лише моральна.

Аналіз політичних наративів навколо Пуна Пакту, показав що кампанія 1932-1933 років стала простором конкуренції різних моделей емансипації та осмислення соціальної справедливості. Відмова від окремого електорату обмежила можливості автономного політичного розвитку далітів. Проте збільшення кількості зарезервованих місць закріпило принцип спеціального представництва. Тому саме цей механізм згодом ліг в основу системи квот для «Scheduled Castes» у незалежній Індії. Дослідження політичної риторики також показало принципову відмінність між підходами М. К. Ганді та Б. Р. Амбедкара. Для першого недоторканність була передусім проблемою моральної реформи індуїзму, тоді як другий вважав її структурною нерівністю, що потребує юридичних гарантій та політичної автономії. Ця розбіжність й визначила подальший напрям далітського руху.

Кампанія в 1933 році змістила акценти з виборчого механізму на ширші соціальні питання. Йшлося вже не лише про представництво, а й про доступ до храмів, освіти, державної служби та публічного простору. Разом із цим стало очевидно, що символічні кроки не ліквідовують глибоко вкорінених соціальних бар'єрів, оскільки в багатьох регіонах дискримінаційні практики продовжували зберігатися.

Важливим наслідком стала зміна політичної мови. Питання гідності та рівності дедалі частіше формувалися через категорії прав і гарантій. Це означало перехід до модерної логіки політичного мислення, у межах якої соціальна справедливість пов'язується з інституційними механізмами захисту. Кампанія

вплинула і на національний рух. Індійський національний конгрес був змушений включити питання недоторканності до загальнонаціонального порядку денного. Тож далітська проблематика перестала бути локальною соціальною темою й стала частиною політичного дискурсу колоніальної Індії.

Довгострокові наслідки Пуна Пакту проявилися у конституційному будівництві незалежної держави. Принцип резервування місць у законодавчих органах та державній службі отримав закріплення в Конституції 1950 року. Досвід 1932 року сформував переконання, що формальна рівність без спеціальних гарантій залишається декларативною.

Соціальні результати кампанії були неоднозначними. Публічна видимість проблеми значно зросла, проте зміни відбувалися нерівномірно. У низці регіонів відкриття храмів або освітні ініціативи викликали опір традиціоналістських груп. Це засвідчило складність поєднання інституційних рішень із культурною трансформацією. Кампанія також сприяла формуванню нової далітської ідентичності. Після 1932 року даліти дедалі чіткіше позиціонували себе як політичний суб'єкт. У другій половині 1930-х років це виявилось у створенні власних організацій і програм, що заклало підвалини окремої політичної традиції.

Події 1932–1933 рр. посіли важливе місце в колективній пам'яті руху. У різні періоди Пуна Пакт оцінювався як компроміс, як втрачена можливість окремого електорату або як перший крок до інституційного визнання. Така множинність оцінок свідчить про складність та довготривалий вплив цих подій на індійське суспільство. Кампанія продемонструвала, що соціальна нерівність безпосередньо впливає на конституційне проєктування держави. Питання кастового статусу стало чинником формування політичної системи. Напруга між принципом національної єдності та вимогою автономного представництва визначила подальший розвиток індійської демократії.

Таким чином, кампанія за права харіджан 1932–1933 рр. стала етапом переходу далітського руху від соціального протесту до інституційно оформленої

політичної сили. Вона заклала основи для системи резервування та сприяла формуванню нової моделі осмислення соціальної справедливості.

Список джерел та літератури

1. Ambedkar B. R. What Congress and Gandhi Have Done to the Untouchables. Bombay: Thacker & Co., 1945. 399 p.
2. Ambedkar B. R. Writings and Speeches: in 17 vol. / comp. V. Moon. Mumbai: Education Department, Government of Maharashtra, 1979–2001.
3. Census of India, 1931. Vol. 1: India / report by J. H. Hutton. Delhi: Manager of Publications, 1933. 536 p.
4. Communal Award, 16 August 1932 // Government of India Constitutional Documents.
5. Government of India Act, 1935.
6. Harijan / ed. Mahatma Gandhi. Vol. 1. 1933. URL: <https://archive.org/details/HindSwaraj.Harijan.vol1/page/n273/mode/2up> (Дата звернення: 01.03.2025).
7. Harijan / Journals by Gandhiji. URL: <https://www.gandhiheritageportal.org/journals-by-gandhiji/harijan> (Дата звернення: 03.03.2025).
8. Poona Pact, 1932 // Ambedkar.org. URL: <http://ambedkar.org/impdocs/poonapact.htm> (Дата звернення: 04.01.2025).
9. Report of the Reforms Enquiry Committee (Muddiman Committee). London: HMSO, 1924. 210 p.
10. The Constitution (Scheduled Castes) Order, 1950.
11. The Protection of Civil Rights Act, 1955.
12. The Scheduled Castes and the Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989. URL: <https://www.pmfias.com/sc-st-prevention-of-atrocities-act-1989/> (Дата звернення: 22.04.2025).
13. The Round Table Conference (Second Session): Proceedings. London: HMSO, 1932. 631 p.

14. Касты в Индии / Г. Г. Котовский, А. В. Герасимов, А. Я. Сыркин та ін.; під ред. Г. Г. Котовського. Москва, 1965. 340 с.
15. Клименко О. А. Осмислення кастового питання в Індії: деякі аспекти // Політологічний вісник. Київ: Знання України, 2013–2014. Вип. 71. С. 552–562; Вип. 75. С. 433–442.
16. Мезенцева О. В. Роль индуизма в идеологической борьбе современной Индии. Москва: Наука, 1985. 147 с.
17. Петленко І. Постколоніальна Індія: роль лідерів у трансформації суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. 2024. № 2(11). С. 32–36.
18. Рождественська О. С. Проблеми далітів в кастовому суспільстві сучасної Індії // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2017. Вип. 24. С. 35-38.
19. Уллах П. Гандистська кампанія за права харіджанів у 1932–1933 рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків, 2011. Вип. 44. С. 137–144.
20. Чувпило О. О. Вибрані індологічні твори. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 452 с.
21. Юрлов Ф. Н., Юрлова Е. С. История Индии. XX век. Москва: Институт востоковедения РАН, 2010. 920 с.
22. Юрлова Е. С. «Неприкасаемые» в Индии. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1989. 223 с.
23. Akhtar Z. Scheduled Castes, Dalits and Criminalisation by 'Descent' // State Crime Journal. 2020. Vol. 9, No. 1. P. 44–65.
24. Alkazi Z. The Militarization of Labour Politics in Interwar South Asia: Paramilitaries and Claims-Making among Bombay's Textile and Dalit Workers, c.1920–1940 // International Review of Social History. 2025. Vol. 70, No. 2. P. 313-336.
25. Ambedkar B. R. Annihilation of Caste: The Annotated Critical Edition / ed. S. Anand. London: Verso, 2014. 416 p.

26. Basu S. The Poona Pact and the Issue of Dalit Representation // Proceedings of the Indian History Congress. 2000. Vol. 61. P. 1101–1110.
27. Bayly S. Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 440 p.
28. Beteille A. Varna and Jati // Sociological Bulletin. 1996. Vol. 45, No. 1. P. 15–27.
29. Biswas S. The Poona Pact and the Representation of Dalits in Colonial India // International Journal of Asian Studies. 2024. P. 1–22.
30. Biswas S. Did the Poona Pact Disenfranchise the ‘Depressed Classes’? An Analysis of the 1936–1937 and 1945–1946 // Studies in Indian Politics, 2021. Vol. 9, Iss. 2. P. 11–12.
31. Breiner A. The 20th Century Transformation of the Dalit Movement // Library of Congress. 2020. URL: <https://blogs.loc.gov/kluge/2020/07/> (Дата звернення: 15.03.2026).
32. Britannica Editors. jajmani system // Encyclopedia Britannica. 2018. URL: <https://www.britannica.com/topic/jajmani-system> (Дата звернення: 27.12.2025).
33. Brown J. M. Gandhi: Prisoner of Hope. New Haven: Yale University Press, 1989. 448 p.
34. Chakrabarty B. Social and Political Thought of Mahatma Gandhi. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 266 p.
35. Communal Award // Columbia University Annotation. URL: <https://ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/ambedkar/web/terms/6842.html> (Дата звернення: 09.04.2026).
36. Deliege R. The Myths of Origin of the Indian Untouchables // Man. 1993. Vol. 28, No. 3. P. 533–549.
37. Dirks N. B. Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India. Princeton: Princeton University Press, 2001. 392 p.

38. D'Souza S. M. Bahujan Samaj Party // Encyclopedia Britannica. 2026. URL: <https://www.britannica.com/topic/Bahujan-Samaj-Party> (Дата звернення: 16.04.2026).
39. Duncan I. Ambedkar, the 1932 Depressed Classes Congress and the Making of the Communal Award. 2022. 20 p.
40. Duncan I. Classifying and Counting the Dalits in the Late Colonial Period. The conundrum of the Jatavs // The Indian Economic and Social History Review, 2023. Vol. 60, Iss. 3. P. 245-273.
41. Duncan I. Dalits and the Raj: The Persistence of the Jatavs in the United Provinces // The Indian Economic and Social History Review, 2019. Vol. 56, Iss. 2. P. 119-145.
42. Galanter M. Competing Equalities. Berkeley: University of California Press, 1984. 625 p.
43. Gandhi M. K. The Story of My Experiments with Truth. Chapter 158: Temple Entry. URL: <https://www.mkgandhi.org/autobio/chap158.php> (Дата звернення: 27.02.2026).
44. Gandhi R. Revenge and Reconciliation: Understanding South Asian History. New Delhi: Penguin Books, 1999. 464 p.
45. Ghanta C. From Reform to Revolution: Rise and Fall of Dalit Movement in Telangana. Hyderabad: Bookline, 2013. 248 p.
46. Ghose S. The Dalit in India. // Social Research. 2003. Vol. 70, No. 1. P. 83–109.
47. Gidla S. Ants Among Elephants: An Untouchable Family and the Making of Modern India. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2017. 320 p.
48. Granville A. The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation. Oxford: Oxford University Press, 1999. 414 p.
49. Guha R. India after Gandhi. New Delhi: HarperCollins, 2007. 893 p.
50. Guha R. Gandhi: The Years That Changed the World, 1914–1948. New York: Alfred A. Knopf, 2018. 1120 p.

51. Gupta S. K. The Scheduled Castes in Modern Indian Politics. Delhi: Munshiram Manoharlal, 1985. 394 p.
52. Guryev G. S. Caste and Race in India. New Delhi: Sage Publications, 2016. 312 p.
53. History of Gandhi Harijan Sevak Sangh // Gandhi Harijan Sevak Sangh. URL: <https://gandhiharijansevakasangh.org/history/> (Дата звернення: 26.04.2026).
54. Hutton J. H. Caste in India: Its Nature, Function and Origins. Cambridge: Cambridge University Press, 1946. 279 p.
55. India's Struggle for Independence / Chandra B. et al. New Delhi: Penguin, 1999. 818 p.
56. Jaffrelot C. Dr. Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste. London: C. Hurst & Co., 2005. 205 p.
57. Jaffrelot C. India's Silent Revolution: The Rise of the Lower Castes in North India. London: Hurst, 2003. 505 p.
59. Jenkins J. C. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements // Annual Review of Sociology. 1983. Vol. 9. P. 527–553.
60. Jodhka S. S. Caste in Contemporary India. London: Routledge, 2016. 254 p.
61. John J. K. Dalit Struggle for Equality // Proceedings of the Indian History Congress. 2001. Vol. 62. P. 633–642.
62. Kadam M. H. Dalit Identity Formation: Intersections of History, Politics, Social Realities // International Journal Of English and Studies. 2023. Vol. 5, No. 11. P. 75-81.
63. Keer D. Dr. Ambedkar: Life and Mission. Bombay: Popular Prakashan, 1981. 532 p.
64. Knudegaard I. Gandhi's vision for Indian society: theory and action: the temple-entry campaign and the travelling campaign against untouchability, 1932–1934. 2010. URL: <https://academia.edu/2459284/> (Дата звернення: 13.05.2026).
65. Kumari T. S. A glance of Suchindam Temple Entry Proclamation of 1936 // IJNRD. 2018. Vol. 3, Iss. 10. P. 73–75.

66. Lodrick D. Das H. Assam // Encyclopedia Britannica. 2026. URL: <https://www.britannica.com/place/Assam> (Дата звернення: 9.03.2026).
67. Lynch O. The Politics of Untouchability: Social Mobility and Social Change in Northern India. New York: Columbia University Press, 1969. 324 p.
68. Meyer D. S. Conceptualizing Political Opportunity // Social Forces. 2004. Vol. 82, No. 4. P. 1457–1492.
69. Mondal A. Free and Compulsory Primary Education in India Under the British Raj: A Tale of an Unfulfilled Dream // SAGE Open. 2017. Vol. 7, No. 3. P. 1–10.
70. Moon M. M. Dr. B. R. Ambedkar's Contribution to Social Justice. New Delhi: Deep & Deep, 2015. 210 p.
71. Nambissan G. B. Equity in Education? Schooling of Dalit Children in India // Economic and Political Weekly. 1996. Vol. 31, No. 16/17. P. 1013–1014.
72. Omvedt G. Dalits and the Democratic Revolution in Colonial India. New Delhi: Sage Publications, 1994. 348 p.
73. Orwell G. Reflections on Gandhi // Partisan Review. 1949. Vol. 16, No. 1. P. 85–92.
74. Padmanabhan N. Ayyankali: The Voice of Marginalized People in Kerala // Journal of Emerging Technologies and Innovative Research. 2024. Vol. 11, Iss. 8. P. 222–232.
75. Patankar B. The Dalit Liberation Movement in Colonial Period // Economic and Political Weekly. 1979. Vol. 14, No. 7/8. P. 409–424.
76. Pratt T. The Colonial Politics of Gandhi's Fasts // Journal of British Studies. 2005. Vol. 44, No. 4. P. 753–780.
77. Rawat R. S. Genealogies of the Dalit Political // Indian Economic & Social History Review. 2015. Vol. 52, Iss. 3. P. 335–355.
78. Rawat. R. S. Reconsidering Untouchability. Bloomington: Indiana University Press, 2011. 298 p.

79. Rawat R. S. Recovering the Dalit Public Sphere: Vernacular Liberalism in Late Colonial North India // *Comparative Studies in Society and History*. 2024. Vol. 66, No. 3. P. 700–725.
80. Rawat R. S., Satyanarayana K. *Dalit Studies*. Durham: Duke University Press, 2016. 312 p.
81. Riser-Kositsky S. The Political Intensification of Caste // *Penn History Review*. 2009. Vol. 17, Iss. 1. P. 55–72.
82. Rodrigues V. *The Essential Writings of B. R. Ambedkar*. New Delhi: Oxford University Press, 2002. 570 p.
83. Samshul I. Hindutva: Myths and Reality // *The Informal: South Asian Journal of Human Rights and Social Justice*. 2024. Vol. 1, No. 1. P. 19-30.
84. Sampathkumar M. Comparative Study B.R. Ambedkar and Mahatma Gandhi // *Historical Research Letter*. 2015. Vol. 23. P. 5-11.
85. Satya S. K. M. Untouchability as a Social Evil: Mahatma Gandhi's Role for Its Abolition // *International Journal of Research in Social Science and Humanities*. 2026. Vol. 7, No. 2. P. 35–40.
86. Self-Respect Movement 1925, Objectives, Significance, Impact // Vajiram & Ravi. URL: <https://vajiramandravi.com/upsc-exam/self-respect-movement/> (Дата звернення: 05.01.2026).
87. Singh S., Marwah R. *Revisiting Gandhi: Legacies for World Peace and National Integration*. World Scientific, 2021. P. 288.
88. Snow D. A. Frame Alignment Processes // *American Sociological Review*. 1986. Vol. 51, No. 4. P. 464–481.
89. Srinivas M. N. *Caste in Modern India and Other Essays*. Bombay: Asia Publishing House, 1962. 171 p.
90. Srinivas M. N. *Religion and Society among the Coorgs of South India*. Oxford: Clarendon Press, 1965. 268 p.
91. Srinivasa D. *Contribution of Dr. B. R. Ambedkar for Indian Society*. Mysore: University of Mysore, 2018. 195 p.

92. Suraj Y. M. Colonial Dalitality: Census Castes // Caste: A Global Story, 2025. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197839850.003.0002> (Дата звернення: 06.01.2026).
93. Thorat. K. Dr B.R Ambedkar's Conversion to Buddhism: A Path towards of Self-Identity // Multidisciplinary Scientific Reviewer. 2016. Vol. 3, Iss. 3. P. 15-18.
94. Thorat S., Kumar N. B. R. Ambedkar: Perspectives on Social Exclusion and Inclusive Policies. New Delhi: Oxford University Press, 2008. 412 p.
95. Untouchable!: Voices of the Dalit Liberation Movement / ed. B. R. Joshi. London: Zed Books, 1986. 182 p.
96. Viswanath R. The Pariah Problem: Caste, Religion, and the Social in Modern India. New York: Columbia University Press, 2014. 416 p.
97. Wolcott S. Strikes in Colonial India, 1921–1938 // ILR Review. 2008. Vol. 61. No. 4. P. 460-484.
98. Zelliot E. From Untouchable to Dalit: Essays on the Ambedkar Movement. New Delhi: Manohar, 2001. 372 p.